

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ

Фінансово-економічний факультет

Кафедра фінансів, банківської справи та страхування

Спеціальність 072 – «Фінанси, банківська справа та страхування»

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА
на тему:**

«Зовнішні ризики та їх вплив на діяльність банку»

Кваліфікаційна робота магістра містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Студент групи
Ф-18.04

Анікеєнко Валерій Геннадійович

(підпис)

Науковий керівник

д.е.н., професор Бондарук Т.Г.

(підпис)

Робота допущена до захисту

д.е.н., професор Бондарук Т.Г.

(підпис)

Київ 2024

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ СТАТИСТИКИ, ОБЛІКУ ТА АУДИТУ
ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА ФІНАНСІВ, БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ ТА СТРАХУВАННЯ

Освітній ступінь – *магістр*

Галузь знань - *07 «Управління та адміністрування»*

Спеціальність – *072 «Фінанси, банківська справа та страхування»*

Освітньо-професійна програма – *«Фінанси, банківська справа та страхування»*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри фінансів,
банківської справи та страхування
д.е.н., проф. Т.Г. Бондарук

«20» січня 2023 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу магістра
Анікеєнко Валерію Геннадійовичу

1. Тема роботи: Зовнішні ризики та їх вплив на діяльність банку
керівник роботи д.е.н., професор Бондарук Т.Г.
затверджена наказом по Академії від «20» січня 2023 р. № 15/1
2. Термін здачі студентом закінченої роботи 26 грудня 2023 р.
3. Вихідні дані роботи: Вихідні дані роботи нормативно-правові акти, монографії, підручники та роботи вітчизняних і закордонних вчених, публікації в наукових періодичних виданнях, які стосуються теми дослідження, а також, статистичні та аналітичні матеріали фінансової та обліково-статистичної звітності банків..
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які належить зробити):
 - 1) теоретичні засади зовнішніх ризиків комерційного банку
 - 2) аналіз фінансових ризиків в діяльності комерційних банків України
 - 3) шляхи захисту від фінансових ризиків у банківській діяльності.
5. Перелік графічного матеріалу: Схеми, діаграми, таблиці
6. Дата видачі завдання «20» січня 2023 р.

Керівник

(підпис)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

Календарний план

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Відмітка про виконання
1.	Затвердження теми і наукового керівника кваліфікаційної роботи магістра на засіданні кафедри	20.01.2023	Виконано
2.	Опрацювання першоджерел по темі роботи	20.02.2023	Виконано
3.	Розробка плану роботи, методики та інструментарію досліджень	28.02.2023	Виконано
4.	Проведення економічних досліджень та їх аналіз	03.03.2023	Виконано
5.	Написання вступу до роботи	10.04.2023	Виконано
6.	Написання першого розділу роботи	12.05.2023	Виконано
7.	Написання другого розділу роботи	21.06.2023	Виконано
8.	Написання третього розділу роботи	04.09.2023	Виконано
9.	Написання висновків та пропозицій, оформлення роботи	18.09.2023	Виконано
10.	Подача першого варіанту роботи на кафедру	09.10.2023	Виконано
11.	Доопрацювання роботи згідно з зауваженнями керівника	01.11.2023	Виконано
12.	Попередній захист роботи	20.12.2023	Виконано

Студент _____ Анікеєнко Валерій Геннадійович
(підпис) (прізвище та ініціали)

Керівник роботи _____ д.е.н., професор Бондарук Т.Г.
(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНІХ РИЗИКІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ	9
1.1. Характеристики зовнішніх економічних ризиків	9
1.2. Класифікація економічних ризиків	13
1.3. Теоретичне обґрунтування категорії фінансового ризику	23
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ В ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ	42
2.1. Сучасні методи мінімізації зовнішніх ризиків в комерційних банках України та їх оцінка	42
2.2. Мінімізація ризику ліквідності в сучасних умовах України	53
2.3. Практика оптимізації ризику по валютних операціях в банках України	60
Висновки до розділу 2	65
РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ЗАХИСТУ ВІД ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	66
3.1. Напрямки оптимізації фінансового ризику	66
3.2. Захист від зовнішніх ризиків за допомогою рейтингової оцінки його рівня	71
3.3. Рейтингова оцінка ризику ліквідності	77
3.4. Шляхи підвищення доходності банку з урахуванням ризиків його цінової політики на ринку банківських послуг	80
Висновки до розділу 3	91
ВИСНОВКИ	92
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95
ДОДАТКИ	101

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В сучасних умовах існують фактори ризику. Високий рівень невизначеності економічної діяльності проявився у підвищенні зовнішніх фінансових ризиків в банківській сфері, оскільки в Україні склалася, на відміну від деяких європейських країн, система універсальних банків з широким спектром виконуваних операцій. Високий рівень фінансових ризиків у банківській діяльності призвів до характерних змін у кредитно-інвестиційному портфелі банків: останнім часом спостерігається стабільно переважна частка серед загального обсягу наданих кредитів короткострокових (тобто найменш ризикованих).

Регулювання державою рівня ризику ліквідності у банківській сфері дещо стабілізувало ситуацію в цій галузі, але практика свідчить, що використання лише законодавчо встановлених нормативів ліквідності не забезпечує достатньої гарантії збереження безпечного рівня ліквідності.

Досить високим залишається рівень процентної складової фінансового ризику в діяльності банків, оскільки на сьогоднішній день жоден з існуючих видів цінних паперів, що знаходяться у біржовому та позабіржовому обігу в межах України (крім облігацій державної внутрішньої позики) не можна визнати повноцінним.

Проста екстраполяція практики стабілізації та мінімізації фінансових ризиків, яка пропонується країнами з розвинутою ринковою економікою, в специфічних умовах сучасної України далеко не завжди дає бажані результати. Відчувається недосконалість законодавчої бази, відсутність достатньою мірою розвинутої ринкової інфраструктури, традицій та звичаїв підприємництва.

Отже, ситуація, що склалася, вимагає якнайскорішої розробки методів захисту від фінансових ризиків у банківській сфері, які відповідали б вимогам доступності, гнучкості, легкості використання і, головне, адаптованості до практики сучасної діяльності на фінансових ринках України.

Ступінь дослідженості тематики. Проблеми економічних ризиків і

особливо фінансових, викликають сьогодні величезний інтерес з боку фахівців - як практиків, так і теоретиків. До таких робіт відносяться роботи І.Т. Балабанова, О.В. Васюренко, С.В. Валдайцева, В.В. Глущенко, В.І. Міщенко, А.М. Мороза, С.К. Жевнеровича, Г. Клейнера, Н.Е. Соколінської, Б.Г. Федорова, І.М. Федосик, О.І. Ястремського та інших. Загальний огляд досліджень з питань фінансових ризиків дозволяє зробити наступні висновки: існуюча література не дає цілісного уявлення про природу економічних ризиків і місце фінансових ризиків в системі економічних ризиків, взагалі у сучасних дослідженнях простежується великий акцент на зарубіжний досвід, який недоречно накладати на умови нестабільної економіки сучасної України. Практика фінансової діяльності вимагає від науковців не сліпого копіювання зарубіжного досвіду, а його критичного осмислення на основі реалій української економіки.

Метою кваліфікаційної роботи магістра є наукове дослідження та теоретичне узагальнення питань зовнішніх фінансових ризиків в банківській діяльності з метою знаходження найефективніших засобів захисту від цих ризиків на сучасному етапі розвитку техніки банківської справи в Україні.

Для досягнення поставленої мети вирішувались *завдання*:

- обґрунтування природи та сутності зовнішніх фінансових ризиків з точки зору економічної теорії;
- аналіз особливостей та структури фінансового ризику з метою визначення його місця в системі економічних ризиків;
- оцінка різних методів обчислення рівня економічних ризиків;
- сучасні засоби, інструменти та механізми впливу на рівень зовнішніх фінансових ризиків, що існують в Україні;
- порівняльний аналіз зарубіжного досвіду регулювання рівня зовнішніх фінансових ризиків.

Визначені мета і завдання дослідження зумовили його логіку і послідовність розгляду окремих проблем.

Об'єкт кваліфікаційної роботи магістра – фінансові ризики комерційних банків в умовах розбудови банківської системи.

Предмет кваліфікаційної роботи магістра - фінансові відносини, що виникають в процесі діяльності комерційних банків України, існуючі форми та методи захисту від зовнішніх фінансових ризиків.

Використані методи наукового дослідження. При виконанні роботи автором використовувалися такі загальнонаукові методи, як аналіз та синтез для обґрунтування теоретичних засад дослідження. Для обробки емпіричного матеріалу застосовувалися такі спеціальні методи, як групування, ранжування, нормативний метод. При підготовці кваліфікаційної роботи магістра використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів дослідження: порівняння, групування для систематизації кваліфікаційних ознак пластикових карток; графічний метод опису даних для забезпечення графічного зображення результатів дослідження; горизонтальний і вертикальний аналіз при дослідженні динаміки показників банку.

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи магістра є законодавчі та нормативно-правові акти з питань банківської діяльності в Україні, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, статистичні матеріали Держкомстату України, Національного банку України. В процесі роботи використовувались монографічні видання та статті зарубіжних і вітчизняних економістів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних положень та практичних рекомендацій щодо удосконалення роботи банків з зовнішніми фінансовими ризиками.

Основними результатами дослідження, що містять наукову новизну, є такі:
удосконалено:

- наукові підходи до визначення фінансового ризику як ймовірності настання непередбачених подій, що може призвести до ймовірності зміни грошового потоку при проведенні фінансових операцій внаслідок невизначеності умов таких операцій;

набуло подальшого розвитку:

- класифікація фінансових ризиків, побудована на природі цих ризиків;

фінансовий ризик відповідно до видів операцій розділено на кредитний, процентний та валютний; ризик ліквідності приєднаний до фінансових ризиків на підставі його спекулятивного характеру.

Практичне значення результатів дослідження. Практична значимість отриманих результатів дослідження визначається в обґрунтуванні методів захисту від окремих видів фінансових ризиків, які можуть бути використані у практиці банківської діяльності в Україні. Практична направленість дослідження та аналізу сучасної зарубіжної та вітчизняної практики мінімізації фінансових ризиків у банківській діяльності дозволила зробити висновки щодо її позитивних та негативних рис і може стати теоретичною основою фінансової політики держави, спрямованої на поступове поліпшення економічного стану країни.

Структура, зміст та обсяг кваліфікаційної роботи магістра. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

РОЗДІЛ 1

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗОВНІШНІХ РИЗИКІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

1.1. Характеристики зовнішніх економічних ризиків

Сьогодні ризик потрібно розуміти як комплексне поняття. Ми стверджуємо, що ризик як невизначеність несе в собі потенційну можливість як втрат, так і прибутку. Пропонуємо наступне визначення економічного ризику з врахуванням його комплексної природи: економічний ризик - це невизначеність, ймовірність настання непередбачених подій, що тягне за собою потенційну можливість як отримання втрат, так і прибутку, а також відхилення від поставленої мети, наявність альтернативних варіантів дій, необхідність їх оцінки і вибору.

Як будь-яка діяльність, ризик виконує певні функції, їх виділяють дві: регулятивну та захисну.

Регулятивна функція ризику має подвійний характер. З одного боку, вона виступає у конструктивній (стимулюючій) формі, а, з іншого боку, у деструктивній. Конструктивна регулятивна функція ризику із зміною психології і філософії підприємництва все більш розширюється. Ростає прошарок так званих "рісктейкерів", тобто тих, хто бере на себе відповідальність за прийняття рішення в ситуації ризику. Відповідно зростає число неординарних, нових господарських рішень. В такий спосіб фактор наявності ризику у господарському житті стимулює розвиток бізнесу.

Деструктивний характер регулятивної функції ризику проявляється у тому, що у ряді випадків ризиковані підприємства не вдаються, зазнають краху. Межа між обґрунтованим і необґрунтованим ризиком дуже умовна. При її визначенні велику роль відіграє суб'єктивний фактор. Тому на практиці обґрунтований ризик часто межує з авантюризмом, азартом гравця. Це вносить в господарське життя елементи деструкції, безладдя, хаосу.

Захисна функція ризику має два аспекти: історико-генетичний і соціально-

правовий. Історично вже на самих ранніх етапах розвитку товарно-грошових відносин існували форми страхування у вигляді, наприклад, резервних фондів на випадок воєнних дій або стихійного лиха. З розвитком торгівлі почали застосовуватись найпростіші методи емпіричної оцінки ризику. У сучасному світі використовуються такі форми захисту від ризику або його стабілізації, як розширення інформаційного об'єму, створення страхових фондів, "перенесення" ризику на інституціональні суб'єкти ринку, його передача спеціалізованим установам за певну плату. Соціально-правовий аспект захисної функції ризику полягає в забезпеченні права і можливості ризикувати. Людям, які приймають ризиковані рішення, необхідна гарантія того, що у разі неуспіху вони не понесуть неадекватного покарання. З розвитком різноманітних форм власності в Україні ця проблема частково вирішується. Так, наприклад, введення системи контрактів для керівників державних установ має на увазі особисту відповідальність за наслідки діяльності підприємства, тобто за доцільність прийняття ризикованих рішень. Нещодавно Фонд державного майна України запропонував і недержавним акціонерним товариствам типовий контракт для керівника.

Крім функцій, економічний ризик має й інші характеристики: суб'єкт і об'єкт, межі ризику, вартість ризику, інформаційний контур ризику.

Інформація - це зовнішня умова, яка впливає на суб'єкт прийняття ризикового рішення. Важливість інформаційного контуру, його якості для прийняття рішення суб'єктом ризику важко переоцінити. Однак, складність сучасної економічної практики обумовила те, що разом з величезним обсягом інформації про об'єкт ризику виникає значна кількість факторів, від яких залежить прийняття рішення. Отже, суб'єкт практично не може володіти вичерпною інформацією про об'єкт ризику. Недостатність інформації впливає на суб'єкт, примушуючи його використовувати психологічні механізми, котрі компенсують неясність або брак інформації.

Деякі фахівці визначають інформацію як незвичайний ресурс, споживання якого не зменшує його кількості та якості. Великий обсяг та різноманітність інформації, яка потрібна сьогодні для прийняття економічного рішення, викликали

до життя такий специфічний засіб, як системи підтримки прийняття рішень (СППР), які мають за мету обробку, систематизацію та аналіз певної початкової інформації.

Питання про суб'єкт ризику не викликає суперечностей у фахівців: це учасник ринку, який вдається до ризикових операцій. Що ж до об'єкта ризику, особливо фінансового, то це поняття, з нашої точки зору, вимагає уточнення. Відповідно до життєвої логіки суб'єкт господарської діяльності ризикує певною сумою грошей, яку він вкладає у фінансову операцію. Але гроші в економіці існують тільки у зв'язку з певними процесами, а не самі по собі. За нормальних умов суб'єкт ризику оперує грошовим потоком або капіталом, тобто грошима, які приносять гроші. Це дуже важливий висновок, оскільки відповідно до нього ми будемо трактувати поняття вартості ризику.

Якщо для нас об'єкт ризику - капітал, тобто грошовий потік, пов'язаний з певною операцією, то вартість ризику повинна включати не тільки втрату (або поповнення) первинної грошової суми, але й втрати прибутку. Ці зміни ми назвемо змінами грошового потоку, їх неможливо оцінити, не порівнюючи даний грошовий потік з іншим, альтернативним тому, що розглядається. Коли підприємець має кілька варіантів дій, доречно порівнювати один варіант з іншим, але іноді виникає потреба оцінити ризикованість проекту або операції не у порівнянні з іншим проектом (операцією), а, так би мовити, "взагалі". Тоді доречно використовувати порівняння з еталонним потоком. За еталон традиційно приймається грошовий потік за абсолютно безпечною інвестицією - вкладенням у гарантовані державні зобов'язання, або депозит у надійному банку.

Вартість ризику здебільшого розуміють з позицій страхової діяльності як суму, належну до відшкодування. Оскільки ж головною метою та принципом страхування є відшкодування (тобто, потерпілому має бути відновлений його матеріальний стан до відбуття страхової події, але він ні в якому разі не повинен стати багатшим, ніж був до того), то питання про включення у вартість ризику неодержаного прибутку автоматично

усувається.

Питання про вартість ризику тісно пов'язане з питанням про межі ризику. Виділяють кількісну, психологічну та юридичну межі ризику. Кількісна межа ризику - це той ліміт його вартості, який є для даного суб'єкта ризику катастрофічним. Кількісна межа ризику визначається у кожному конкретному випадку індивідуально, так само, як і психологічна межа, що залежить від особистих схильностей суб'єкта до ризику. Зважаючи на індивідуальність психологічних меж ризику, сучасна психологія та економіка простежують певні закономірності. Так, люди похилого віку та жінки більш схильні до інвестицій з мінімальним ризиком та помірною доходністю. Молоді ж люди (переважно чоловіки) схильні до високого ризику. Однак, повторимо, що схильність до ризику - дуже індивідуальна особиста риса.

Юридичну межу ризику можна визначити як ту міру вартості ризику, яка дозволена законодавством. Початок ризиковому законодавству в Україні вже покладений. Головна характеристика нового господарського кодексу - це його дозволяючий характер, тобто обумовлено не те, що дозволяється, а те, що заперечується. Цілком ризикова діяльність на терені нашої держави дозволяється, але існують і деякі обмеження. Як спосіб державного регулювання ризикових рішень, з нашої точки зору, можуть розглядатися різні форми відповідальності, які впливають з організаційної структури підприємства. Так, акціонерне товариство передбачає повну відповідальність; довірче товариство - додаткову; товариство з обмеженою відповідальністю - прийняття ризику в рамках внеску у статутний фонд підприємства. Ліміт відповідальності для довірчих товариств сформульований наступним чином: учасники довірчого товариства відповідають за його зобов'язаннями своїми внесками до статутного фонду, а при недостатності цих сум належним їм майном у п'ятикратному розмірі до внеску кожного учасника.

Деякі автори поєднують інформацію як зовнішню умову, а суб'єкт і об'єкт ризику - у категорію елементів ризику.

1.2. Класифікація економічних ризиків

У сучасній економічній теорії існує досить велика кількість підходів до класифікації економічних ризиків. На наш погляд, їх не можна сприймати як взаємовиключні. Вони доповнюють один одного і повинні обиратися відповідно до цілей аналізу.

Класифікацію економічних ризиків за рівнем прийняття рішень пропонує О.П. Альгін [16, С.21-27]. Відповідно до цього критерію він виділяє макроекономічний (народногосподарський), локальний та мікроекономічний (на рівні підприємства) ризики. Макроекономічний ризик пов'язаний з прийняттям рішень на рівні держави. У ньому О.П. Альгін виділяє кілька підвидів. По-перше, це ризик помилки при виборі пріоритетів розвитку економіки та їх ієрархії. Цей підвид макроекономічного ризику особливо актуальний для перехідної економіки, яка існує сьогодні в Україні. Тривалий час, здебільшого через ідеологічні посилки, вважалося, що прийняття рішень на рівні держави не може бути пов'язане з ризиком. Але сучасна практика показує, що наслідки цього ризику більш "розтягнуті" у часі і незрівнянно більш фундаментальні, ніж наслідки мікроекономічного або локального ризиків.

На локальному рівні О.П. Альгін виділяє такі підвиди ризику, як ризик невірного вибору стратегії розвитку регіону, екологічний ризик, ризик безробіття. Ми ж вважаємо віднесення безробіття до локального ризику некоректним. Необхідно чітко зазначати, про який саме вид безробіття йде мова: структурне, скрите або так зване "природне". Витоки структурного безробіття лежать у макроекономічній сфері, тоді як інші види можуть бути віднесені до локального рівня.

На мікрорівні згаданий вище автор особливо виділяє ризик банкрутства. Таке формулювання ми теж вважаємо не зовсім вірним. Банкрутство господарського суб'єкту є радикальним вираженням незадовільних результатів господарювання. Отже, О. П. Альгін, очевидно, має на увазі ризик

неодержання прибутку, тобто традиційне розуміння ризику як можливості несподіваних втрат.

Другий критерій класифікації економічних ризиків - їх прогнозованість - став після оприлюднення розробок Вільяма Шарпе традиційним для сучасної теорії ризиків. Власне, В. Шарпе не відкрив нічого нового у цій галузі. Він базувався на розподілі ризиків на страховані (прогнозовані) і нестраховані (не прогнозовані), який історично склався в галузі страхової діяльності. В.Шарпе лише розповсюдив цей підхід на суто економічні ризики.

До прогнозованих (систематичних) ризиків відносять ризик зміни процентної ставки; ризик падіння загальноринкових цін; ризик інфляції. До категорії непрогнозованих (несистематичних) ризиків традиційно включають галузевий ризик; фінансовий ризик (зокрема, кредитний); ризик ліквідності. Не важко помітити що прогнозовані ризики лежать у сфері макроекономіки, а непрогнозовані - мікроекономіки.

За складністю ризики розділяють на прості і складні. Прості ризики визначаються повним переліком подій, що не перетинаються, тобто кожна з них розглядається як незалежна від інших. Складні ризики розглядаються як композиція простих. [52, С. 58]. Ця класифікація використовується практично виключно у тих випадках, коли до виміру рівня ризику застосовуються ймовірнісні методи. На практиці виділити у всьому комплексі ризикових подій прості досить важко. Тому завдання спрощують: інтегральний (загальний) ризик розкладають на події, максимально наближені до простих, оскільки в економічних системах жодна подія не може розглядатися поза зв'язком з іншими.

Ризики можуть бути розділені на види з точки зору стадії здійснення рішення, на якій вони виникають. Виділяють дві основних стадії: підготовчу та стадію функціонування. На стадії підготовки можна виділити такі підвиди ризиків: відношення місцевої влади; доступність партнера; наявність альтернативних варіантів дій. На стадії функціонування з'являються нові підвиди ризиків: фінансово-економічні, технічні, екологічні. З нашої точки

зору, ця класифікація дещо надумана, "штучна". Очевидно, що ризики на стадії підготовки можна поєднати як організаційні, а ризики на стадії функціонування потрібно розділити за джерелом їх походження на комерційні, фінансові і загальноекономічні.

Всі наведені вище критерії класифікації ризиків носять допоміжний характер. Принципове ж навантаження несе розподіл ризиків за джерелом їх виникнення. Класифікація ризиків за цим критерієм у вітчизняній літературі визначається різнобарв'ям. Так, наприклад, В.І Успенко розділяє ризики за джерелом і прогнозованістю наступним чином. До непрогнозованих відносяться: комерційний ризик; ризик неоптимального розподілу ресурсів; економічні коливання та зміни смаку клієнтів; дії конкурентів; незадоволення працівників, що може привести до їх звільнення або страйку; фінансовий ризик, пов'язаний з пасивністю капіталів, з одночасним розміщенням великих коштів в одному проекті і т.і.; помилки менеджерів; зміна цін, попиту, рівню прибутку; ризик невірного вибору проекту; непередбачені політичні події, які мають важкі наслідки для даного бізнесу; непередбачені економічні струси, стихійні лиха, екологічні катастрофи; національні та міжнаціональні хвилювання; непередбачені дії уряду; ризик знищення майна, вартість якого невелика у порівнянні з фінансовими параметрами фірми; ризик знищення великої кількості однотипного майна.

До прогнозованих ризиків В.І. Успенко відносить: пожежі та інші стихійні лиха; автомобільні катастрофи; знищення або псування вантажу при транспортуванні; халатність працівників; ймовірність нещасного випадку, який може заподіяти матеріальний і моральний збиток фірмі; невиконання зобов'язань працівниками; призупинення ділової активності фірми; можлива смерть або захворювання керівника чи ведучого працівника фірми, від інтелектуальної або іншої кваліфікованої діяльності яких залежить успіх фірми.

Ми вважаємо, що наведена вище класифікація економічних ризиків еkleктична. Не визначені чітко критерії привели до її громіздкості. Окремі види ризиків виглядають "зваленими до купи".

Г. Клейнер теж класифікує ризики за джерелом походження, але у його трактуванні ця класифікація виглядає зовсім по-іншому. Він виділяє: ризик повної не реалізації профільної технології фірми через неможливість укладання договорів на поставку необхідних вихідних продуктів; ризик недоодержання матеріалів через зрив укладених договорів про поставку; ризик неповернення передплати постачальником; ризик неукладання договорів на реалізацію виробленої продукції; ризик несвоєчасного одержання або неоодержання оплати за реалізовану без передплати продукцію; ризик відмови покупця від одержаного і сплаченого ним товару; ризик зриву укладених угод про одержання зовнішніх позик, інвестицій і кредитів [58, С.89-91].

У класифікації Г. Клейнера яскраво проглядають такі характерні риси, як адаптованість до сучасного моменту, акцент на юридичні [договірні] відносини, направленість на від'ємні наслідки. Це можна розглядати і як позитивні особливості, але, на наш погляд, з теоретичної точки зору така класифікація не дієздатна.

Дуже цікаву класифікацію економічних ризиків пропонує Н.Е. Соколінська. Вона називає ці ризики банківськими, але, на нашу думку, вони можуть бути розглянуті і як загальноекономічні. Отже, вона виділяє наступні види ризиків:

- 1) ризик країни: геофізичний; економічний; політичний; законодавчий;
- 2) регіональний ризик: макроекономічний; соціальний; конкурентний;
- 3) внутрішній ризик:
 - ризик фінансових послуг:
 - операційний;
 - інноваційний;
 - технологічний;
 - позабалансовий ризик;
 - балансовий ризик:
 - ризик структури капіталу;
 - кредитний;
 - валютний;

- процентний;
- ринковий;
- з формування депозитів;
- незбалансованої ліквідності.

Характерною особливістю класифікації ризиків, що запропонована Н.Е.Соколінською, є те, що власне фінансові ризики вона визначає як балансові і виділяє окремо позабалансовий ризик, під яким, очевидно, необхідно розуміти ризик накопичення позабалансових зобов'язань банку, тобто гарантій та поручительств. Але нам здається неправильним розрізняти як окремі види ризик структури капіталу і ризик з формування депозитів.

Існують «загальні причини виникнення банківських ризиків і тенденції зміни їхнього рівня. Разом з тим, аналізуючи ризики українських банків на сучасному етапі, важливо враховувати:

- кризовий стан економіки перехідного періоду, що виражається не тільки падінням виробництва, фінансовою нестійкістю багатьох організацій, але і знищенням ряду господарських зв'язків;
- нестійкість політичного положення;
- відсутність чи недосконалість деяких основних законодавчих актів, невідповідність між правовою базою і реально існуючою ситуацією;
- інфляцію, і ін» [58].

В усіх «випадках ризик повинний бути визначений і обмірюваний. Аналіз і оцінка ризику значною мірою засновані на систематичному статистичному методі визначення імовірності того, що якась подія в майбутньому відбудеться. Звичайно ця імовірність виражається у відсотках. Відповідна робота може вестися, якщо вироблені критерії ризику. Що дозволяють ранжирувати альтернативні події в залежності від ступеня ризику. Однак вихідним пунктом роботи є попередній статистичний аналіз конкретної ситуації» [58].

Мається безліч різних класифікацій банківських ризиків (Додаток А). Розрізняючи покладеними в їхню основу критеріями ці класифікації ріднить те, що усі вони однозначно ставлять кредитний і процентний ризики основними для

банків. Ще одна класифікація банківських ризиків виділяє важливими наступні елементи:

- «тип (вид) комерційного банку;
- сфера виникнення і впливу банківського ризику;
- склад клієнтів банку;
- метод розрахунку ризику;
- ступінь банківського ризику;
- розподіл ризику в часі;
- характер обліку ризику;
- можливість керування банківськими ризиками;
- кошти керування ризиками» [16].

Наведені елементи, покладені в основу економічної класифікації, мають на меті не стільки перерахування усіх видів банківських ризиків, скільки демонстрацію наявності певної системи, що дозволяє банкам звертати увагу на окремі різновиди при визначенні сукупного розміру ризиків у комерційній і виробничій сфері (табл. 1.1).

Однак, знов звернемось до економічних ризиків з метою більш обґрунтовано визначити природу фінансових ризиків.

Запропонована Т. Ширинською класифікація економічних ризиків дещо схожа на класифікацію, наведену І.Т. Балабановим, але російський фахівець запропонував більш детальну та обґрунтовану теоретично систему економічних ризиків [19, С. 22-25]. Ми вважаємо за потрібне зупинитися на аналізі його класифікації детально.

Перш за все, І.Т. Балабанов розділяє економічні ризики відповідно до можливого результату на чисті та спекулятивні. Чисті ризики означають можливість одержання від'ємного або нульового результату, спекулятивні - як позитивного, так і негативного. До чистих ризиків відносяться природні, екологічні, політичні, транспортні та частина комерційних (майнові, виробничі, торгові). Спекулятивні ризики складаються виключно з фінансових. З таким розподілом важко не погодитись і ніяких заперечень з нашого боку він не викликає. Далі І.Т. Балабанов розділяє фінансові ризики на ризики, пов'язані з купівельною спроможністю грошей, та ризики, пов'язані з вкладенням

капіталу.

Таблиця 1.1.

Систематизація ризиків і загроз та заходи щодо їх запобігання

Ризики (загрози)	Заходи щодо їх запобігання
1	2
Кредитний ризик	«створення кредитного меморандуму • розробка положення про кредитний комітет • установлення лімітів кредитування контрагентів на одного позичальника лімітів за галузями і регіонами • проведення суворого і ретельного аналізу заявок на кредит • супровід кредитних угод (візит до позичальника, контроль його фінансового стану тощо) • застосування штрафів і стягнень пені при невчасному погашенні позики та порушенні інших умов договору • списання безнадійних кредитів із суми резервів, а якщо недостатньо — із прибутку • проведення маркетингу ринку кредитних ресурсів — прогнозування стану ринку кредитів» [58]
Відсотковий ризик (ризик зміни відсоткових ставок)	«прогноз поведінки ринків (превентивна аналітика) • відповідність природи відсоткових ставок залучення і розміщення (плаваючі ставки залучення відповідають плаваючим ставкам розміщення, фіксовані ставки залучення відповідають фіксованим ставкам розміщення) • розподіл ризику між позичальником і банком • диверсифікація позичальників» [61]
Курсовий ризик на ринку цінних паперів	«моніторинг ринку цінних паперів • безпосередня участь в управлінні підприємством-емітентом ц/п, акції чи облігації якого містяться в портфелі банку • консультування підприємств-емітентів ц/п із питань грошового обігу й оподаткування, встановлення мінімальної суми падіння вартості цінного паперу, при перевищенні якої цінний папір продається автоматично» [58]
Валютний ризик	«прогнозування динаміки валютного курсу • робота з різними валютами (диверсифікація ризику) • розподіл валютного ризику шляхом укладання угод типу форвард, своп, опціон • аналіз і прогнозування міжнародних валютних ризиків» [58]

Продовження табл.1.1.

1	2
Ризик при формуванні депозитів	«гнучкість депозитних угод (можливість перегляду відсоткової ставки) • диверсифікація ринку депозитів» [58]
Операційний ризик	«організація простого й ефективного документообігу • розробка і впровадження технічних карт • програмне забезпечення — нетинг» [58]
Ризик зменшення розміру прибутку від неефективного управління банком	«поєднання інтересів інвесторів, акціонерів, менеджменту і співробітників банку» [17]
Незбалансованість інтересів учасників процесу	• гнучка система оплати праці і матеріального заохочення працівників
Невідповідність оргструктури сформульованим цілям	«моніторинг оргструктури — заслуховування на правлінні питань щодо відповідності оргструктури не менше двох разів на рік» [75]
Розрив між рівнем кваліфікації працівників і поставленими завданнями	«програма підвищення кваліфікації і розвитку персоналу • формалізація та автоматизація операцій • делегування прав і відповідальності працівників банку • добір і розстановка кадрів за кваліфікаційною ознакою. Наявність базової економічної освіти» [14]
Низький рівень мотивації праці	«положення про моральне і матеріальне заохочення. Програма просування по службі — оволодіння керівниками технікою мотивації і делегування повноважень» [58]
Недостатність інформаційного забезпечення працівників	«систематичні зустрічі вищого керівництва з начальниками управлінь та відділів — випуск інформаційного бюлетеня» [58]
Зовнішні загрози	
Збільшення продуктів-замінників	
Зміна курсів урядів, зміна торговельної політики	• диверсифікація клієнтської бази та послуг
Криза в діловому циклі	
Зміна потреб і смаків клієнтів	• систематичний аналіз тарифних ставок банків-конкурентів

Джерело: розроблено автором на основі [58, 14, 17, 61]

До ризиків, що пов'язані з купівельною спроможністю грошей згаданий

автор відносить:

- «інфляційний ризик: ризик зниження реальної вартості активів;
- дефляційний ризик: ризик підвищення реальної вартості пасивів;
- валютний ризик: ризик валютних втрат внаслідок зміни валютного курсу;
- ризик ліквідності: ризик зміни вартості активів при їх реалізації» [58].

До ризиків, що пов'язані з вкладенням капіталу, Балабанов відносить:

- ризик упущеної вигоди;
- ризик зниження доходності, під яким фактично розуміється процентний ризик;
- ризик прямих фінансових втрат, до якого включається: біржовий ризик (ризик несплати); селективний ризик (ризик неправильного вибору галузі інвестування); ризик банкрутства як кардинальний вираз селективного ризику.

Основна позитивна риса наведеної класифікації - її докладність. Але ми не можемо не звернути увагу на деякі важливі, на наш погляд, недоліки. На першому етапі розподілу економічних ризиків І.Т.Балабанов абсолютно правильно розділяє їх на чисті, що передбачають виключно можливість втрат, і спекулятивні, що передбачають можливість одержання всього спектру результатів. Далі ж при деталізації фінансових ризиків, які відносяться до спекулятивних, мова йде головним чином про "втрати внаслідок...". Отже, наведена класифікація відзначається явною непослідовністю.

Крім того, ми не можемо погодитись із переліком видів фінансового ризику, запропонованим науковцем. По-перше, ми не вважаємо за доцільне виділяти ризик інфляції (дефляції) як окремий фінансовий ризик, оскільки він не є наслідком певного виду фінансових операцій. По-друге, ми не вважаємо, що ризик ліквідності може бути обмежений лише його вузьким розумінням, тобто ризиком, що виникає при реалізації активу. По-третє, ризик упущеної вигоди фактично тотожний селективному ризику та ризику банкрутства і не може

бути віднесений до фінансових через те, що не є наслідком фінансових операцій, а виникає на етапі прийняття рішення. По-четверте, автор наведеної методики розуміє під біржовим ризиком ризик розрахунків, тобто суто технічний ризик.

Отже, прийнявши до уваги всі наведені критерії та системи класифікації, ми все ж таки вважаємо за доцільне взяти за основу класифікацію економічних ризиків, запропоновану Т.Ширинською, і створити на її базі свою класифікацію, яка наведена на рисунку 1.1.

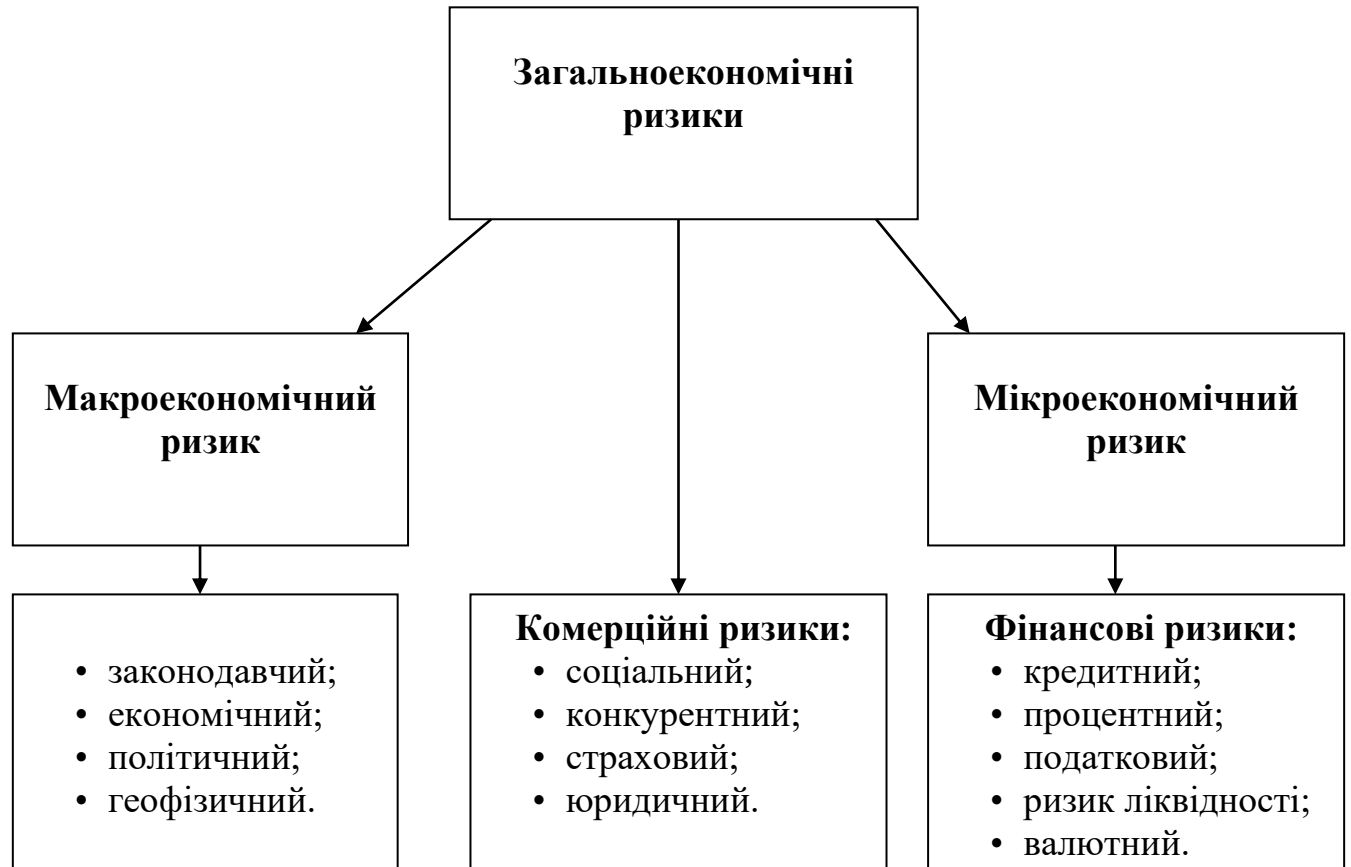

Рисунок 1.1. – Класифікація зовнішніх економічних ризиків

Така класифікація здається нам більш доречною з кількох причин:

- по-перше, у ній економічні ризики розділені за основним критерієм - за своєю природою;
- по-друге, чітко визначене місце фінансових ризиків як таких, що мають специфічну природу;
- перелік фінансових ризиків відповідає основним видам фінансових операцій.

1.3. Теоретичне обґрунтування категорії фінансового ризику

Фінансовий ризик підкорюється тим самим законам, що й ризик загальноекономічний, але має свою специфіку. Перш за все, потрібно визначитись з тим, яке місце ми відводимо фінансовому ризику серед інших видів економічних ризиків.

Ми не можемо погодитися з думкою деяких авторів, що фінансовий ризик є складовою частиною комерційного. Сфера фінансової діяльності вже досить давно відокремилась від виробничо-торговельної і складає самостійний сектор економіки. Ця обставина обумовлює те, що фінансовий ризик існує як самостійний в складі загальноекономічного ризику і заслуговує аналізу саме як такий.

Кожен автор вважає за доцільне дати своє визначення фінансового ризику. Декотрі з них викликають інтерес. Американський науковець Роберт Н. Холт характеризує «фінансові ризики як невизначеність, що пов'язана з можливістю компанії перетворити дохід від виробничої діяльності (дохід перед сплатою процентів і податків) у певний рівень доходів на акцію і в результаті - у відповідний рівень дивідендів на акцію. Далі Холт робить висновок, що оскільки податкові ставки - це константи, які не впливають на бруто-прибуток та дивіденд і не залежать від фінансової діяльності компанії, то фактор, який реально визначає фінансовий ризик - це величина ставки проценту по кредитах» [58].

Виходячи з реалій економіки України, можна посперечатися з американським фахівцем відносно постійності податкових ставок. Але основна ідея цього визначення та, що під фінансовим ризиком розуміється небезпека того, що у чистий дохід (дивіденд) буде перетворена занадто мала частина бруто-прибутку, тобто небезпека зміни грошового потоку.

Ту саму ідею, але у більш простій формі повторюють практично всі визначення. У трактовці І.Т. Балабанова вона спрощена максимально: «Фінансові ризики ... пов'язані з ймовірністю втрат будь-яких грошових коштів або їх недоодержанням» [18]. Як вже зазначалося вище, об'єктом фінансового ризику є потік грошових коштів. Поняття потоку включає в себе комплекс втрат і

прибутків.

Отже, фінансовий ризик як невизначеність у сфері руху грошових коштів несе в собі потенційну можливість обох "знаків". Це визначає відмітну рису фінансових ризиків - їх спекулятивність. Саме на цьому базується можливість фінансової гри з метою одержання прибутку.

Таким чином, ми вважаємо за доцільне запропонувати визначення фінансового ризику як ймовірності зміни грошового потоку при проведенні фінансових операцій внаслідок невизначеності умов таких операцій. Відповідно до основних типів фінансових операцій (кредитування, валютні операції; фондові операції) ми розглядаємо п'ять видів фінансових ризиків:

- 1) кредитний ризик;
- 2) процентний ризик;
- 3) ризик ліквідності;
- 4) валютний ризик;
- 5) податковий ризик.

Кожен з цих ризиків, безумовно, несе в собі всі ознаки фінансового ризику, але відзначається і певними особливостями.

Кредитний ризик

Кредитний ризик є історично першим серед фінансових і за своїм обсягом дуже масивним. Визначення зовнішніх ризиків будуються, як правило, за єдиною схемою. Типовим прикладом є визначення І.Т.Балабанова: «Кредитні ризики - небезпека несплати боржником основного боргу і процентів, що належать кредитору» [18]. Кредитний ризик історично був пов'язаний з діяльністю спеціалізованих установ (банків, кредитних спілок, фондів, тощо). Абсолютизація цього зв'язку породила визначення на зразок даного Т.Ширінською. Кредитний ризик тлумачиться нею як «можливе падіння прибутку банку і навіть втрата частки акціонерного капіталу внаслідок неспроможності боржника погашати і обслуговувати борг (сплачувати проценти). Загалом це визначення, безумовно, має право на життя, але тільки як вузьке, спеціальне, таке, що відноситься тільки до банківської діяльності» [17].

На нашу думку, таке визначення є наслідком недостатньо чіткого розподілу активного і пасивного зовнішніх ризиків. Його трактовка з точки зору кредитної установи є уособленням активного початку, тобто небезпеки того, що наданий кредит може бути неповернений у зазначений термін. У межах активного зовнішніх ризиків виділяють такі підвиди:

- «ризик, зумовлений низькою платоспроможністю позичальника, що створює небезпеку того, що кредит буде непогашений, або погашений лише частково;
- ризик, зумовлений недостатньою гарантією погашення кредиту;
- ризик ліквідності, пов'язаний з ймовірним запізненням погашення кредиту» [58].

Разом з активним існує і пасивний кредитний ризик. Він полягає у невпевненості у поверненні кредиту з боку позичальника. Чіткого розмежування підвидів пасивного зовнішніх ризиків у сучасній спеціальній літературі немає, але більшість авторів погоджується з існуванням двох основних критеріїв, за якими визначається цей ризик. Це надійність позичальника у вузькому розумінні, тобто готовність платити, і його надійність у широкому розумінні, тобто спроможність платити.

Абсолютизація активного початку зовнішніх ризиків привела до того, що у його визначенні зник будь-який натяк на спекулятивну природу цього ризику (як і будь-якого з фінансових). Отже, не відмовляючись від традиційного трактування зовнішніх ризиків ми пропонуємо таке його визначення: кредитний ризик - це небезпека тимчасових та кількісних змін грошового потоку, що виникає при проведенні кредитних операцій як з боку кредитора, так і з боку позичальника. Ні в якому разі не можна зводити кредитний ризик до простого дефолта, тобто невчасного виконання платіжних зобов'язань одним з учасників кредитної операції.

Кредитні ризики поділяються на основні і супутні (рис. 1.2).

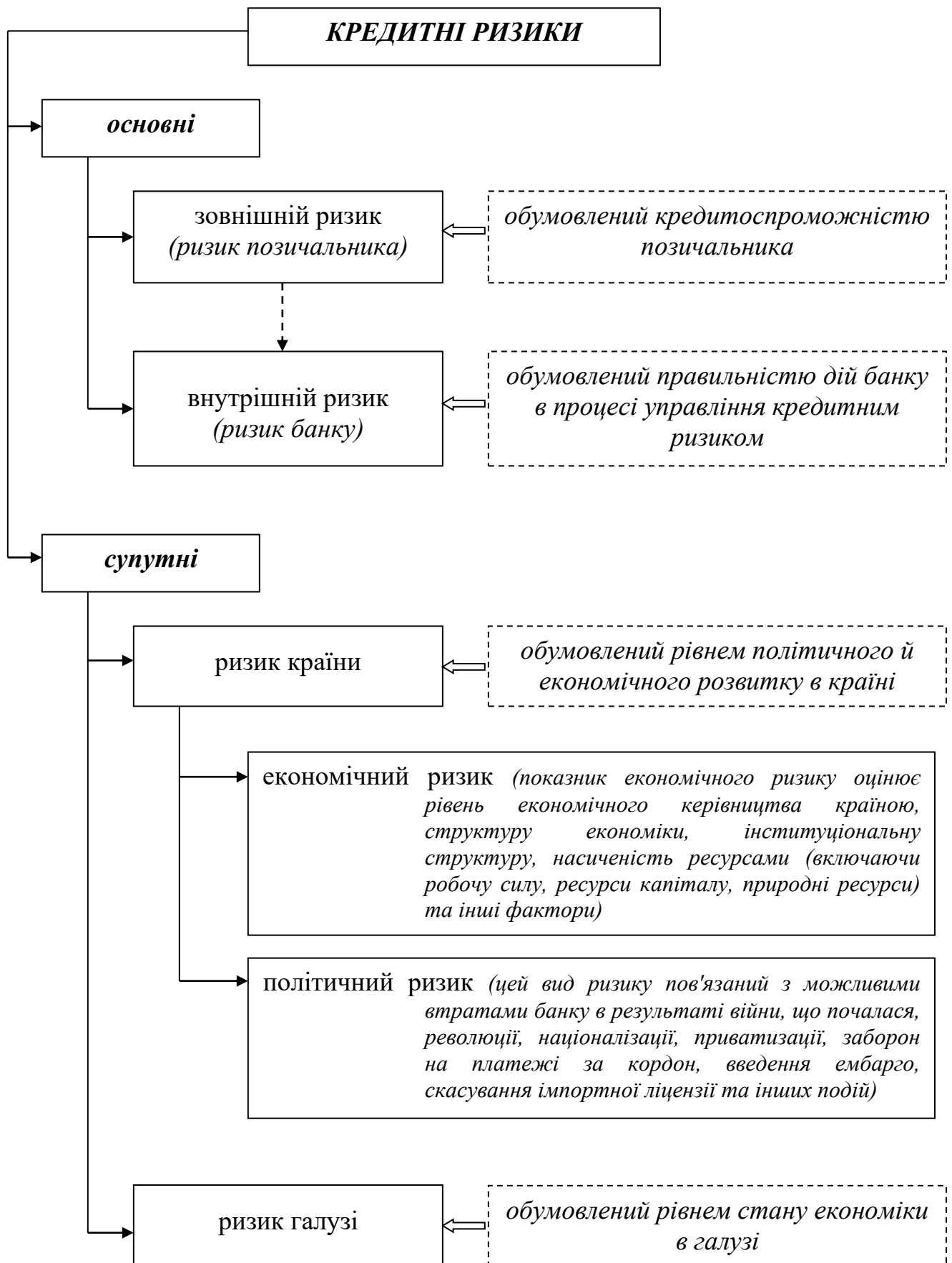

Рис. 1.2. Види зовнішніх кредитних ризиків

Джерело: розроблено автором на основі [58, 33]

Кредитний ризик залежить від зовнішніх (пов'язаних зі станом економічного середовища, з кон'юктурою) і внутрішніх (викликаних помилковими діями самого банку) факторів. Можливості управління зовнішніми факторами обмежені, хоча своєчасними діями банк може певною мірою пом'якшити їх вплив і запобігти великим втратам. Однак основні важелі управління кредитним ризиком лежать у сфері внутрішньої політики банку.

До факторів, що впливають на внутрішній кредитний ризик (ризик банку) належать:

- «якість аналізу галузевих ризиків і ризиків країни;
- якість проведеного аналізу кредитоспроможності позичальника;
- концентрація кредитної діяльності — надання великої частки кредитів одному позичальникові чи певній групі позичальників;
- адекватність забезпечення;
- якість кредитного портфеля;
- структура кредитного портфеля»:

— «за термінами надання: коротко-, середньо- і довгострокові;

за видами забезпечення: забезпечені і незабезпечені, які в свою чергу можуть бути персональними чи банківськими;

— за специфікою позичальників: банківські, державні, комерційні, кредити страхових компаній і приватних осіб, консорціумні, що структуруються на клубні та відкриті;

— за видами дебіторів: сільськогосподарські, промислові, комунальні, персональні;

— за напрямками використання: споживчі, промислові, на формування оборотних коштів, інвестиційні, сезонні, на усунення тимчасових фінансових труднощів, проміжні, на операції з коштовними паперами, імпорتنі й експортні;

— за розміром: дрібні, середні, великі;

— за способом надання: вексельні, за допомогою відкритих рахунків, сезонні, консигнації» [58];

- «темпи кредитної експансії:
 - збільшення кредитного портфеля;
 - збільшення кількості кредитних продуктів;
 - розширення географічної області кредитування» [72];
- зовнішні фактори (економічна і політична ситуація в країні).

З метою аналізу кредити розподіляються за кількома ознаками:

- «за типом позичальника (кредити фінансовим установам, промисловим, торговельним, споживчим підприємствам та ін.);
- за метою (для поповнення тимчасової нестачі оборотних коштів, інвестиційні, споживчі);
- за терміном (коротко-, середньо- та довгострокові);
- за графіком погашення (єдиною сумою, рівними частинами, прогресуючими сумами, тощо);
- за типом гарантій, які надаються у забезпечення кредиту (застава майна, фінансові активи, гарантія третьої особи та ін.)» [35].

Крім наведеної вище класифікації кредитів, яка має прогностичний характер (тобто ступінь ризику може бути визначена у момент надання кредиту або переговорів про його надання), можлива класифікація ризикованості "пост фактум". Згідно з цим в залежності від оцінки зовнішніх ризиків кредити, надані комерційними банками, поділяються на п'ять груп (табл. 1.2).

Україна не стала новатором у законодавчому запровадженні такого розподілу кредитів. В Угорщині аналогічний розподіл був введений ще на початку ринкових реформ з тією тільки різницею, що там категорій було чотири: стандартні; субстандартні; сумнівні; безнадійні [16].

Таблиця 1.2.

Класифікація кредитних операцій банків за ступенем ризику

Погашення заборгованості	Добре	Слабке	Незадовільне
Категорія (клас) позичальника			
А	Стандартна	Під контролем	Субстандартна
Б	Під контролем	Субстандартна	Сумнівна
В	Субстандартна	Сумнівна	Безнадійна
Г	Сумнівна	Безнадійна	Те саме
Д	Безнадійна	Те саме	” ”

Очевидно, що законодавчого затвердження такого розподілу вимагає підвищений рівень ризикованості, що впливає з особливостей реформування економіки. Він носить тимчасовий характер і має за мету стабілізувати сферу кредитних відносин. Однак, на наш погляд, законодавче запровадження цієї класифікації дещо гальмує розвиток форм захисту і запобігання ризикам, що відрізняються від обов'язкового створення резервного фонду. Резервування взагалі є не дуже ефективним способом зниження ризику, оскільки воно відволікає грошову масу і різко звужує спектр використання інших форм захисту від ризику. Ці форми можуть бути дуже різні: від загально розповсюдженої перевірки фінансового стану позичальника до використання коефіцієнтів з метою визначення доцільності надання кредиту.

Взагалі система управління кредитним ризиком, елементи якої представлені на рисунку 1.3, будується відповідно до кредитної політики банку.

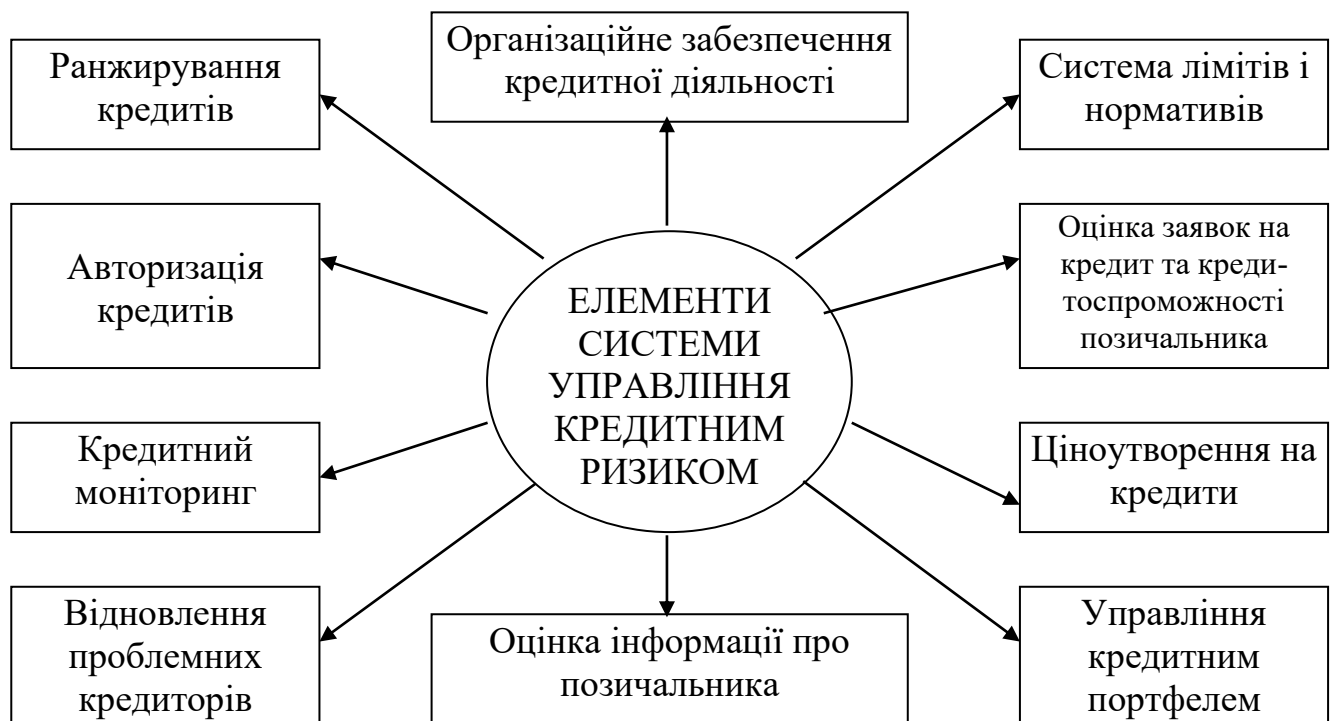

Рис. 1.3. Елементи системи управління зовнішнім кредитним ризиком

Процес управління кредитним ризиком складається з таких стадій:

- оцінка ризику — визначення ймовірності негативної події, тривалості періоду ризику, суми коштів, що знаходяться під ризиком, і обсягу збитків, що можуть виникнути за відповідними активами;
- реалізація заходів для мінімізації ризику.

Процентний ризик

Процентний ризик дуже часто визначають як спеціальний ризик, притаманний тільки установам, що спеціалізуються на кредитних операціях. Саме таке визначення дає російський фахівець І.Т.Балабанов: «Процентний ризик - небезпека втрат комерційними банками, інвестиційними фондами, селінговими компаніями внаслідок перевищення відсоткових ставок, які плануються ними по заохочених коштах, над ставками по наданих кредитах» [18]. На наш погляд, це визначення має суттєві недоліки. По-перше, процентний ризик тут жорстко зв'язується з кредитною діяльністю, а ми вважаємо, що він розповсюджується на всі фінансові інструменти, на які нараховується процент: акції, облігації,

векселі, депозити, кредити, тощо. По-друге, процентний ризик супроводжує діяльність не тільки фінансових установ, а й будь-яких інших учасників фінансового ринку.

Отже, процентний ризик можна визначити як мінливість доходності або інших фінансових активів, що викликана зміною рівня процентних ставок. На рисунку 1.4 розглянуті причини при яких виникає відсотковий ризик.

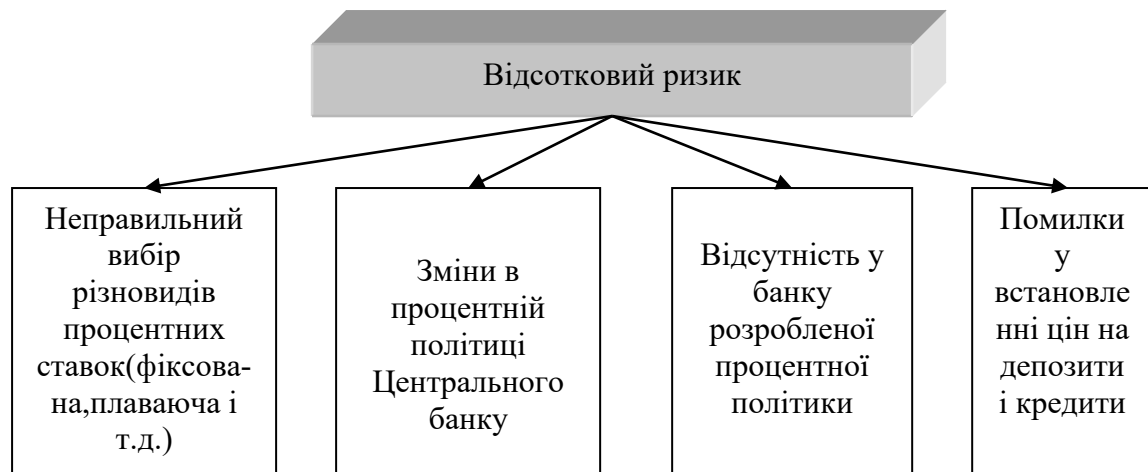

Рис. 1.4. Причини при яких виникає відсотковий ризик

На рівень процентного ризику впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори (рис.1.5).

У складі процентного ризику можна виділити такі прості ризики:

- «ризик зміни вартості цінного паперу. Коливання ставки проценту безпосередньо впливають на реальну вартість цінного паперу;
- реінвестиційний ризик. Він полягає у тому, що сплати по цінних паперах будуть реінвестовані при іншій процентній ставці, ніж в момент первинного придбання цінного паперу;
- для спеціалізованих фінансових установ існує також ризик розбіжності у термінах погашення або сплати доходу по пасивах та активах з фіксованою процентною ставкою» [18].

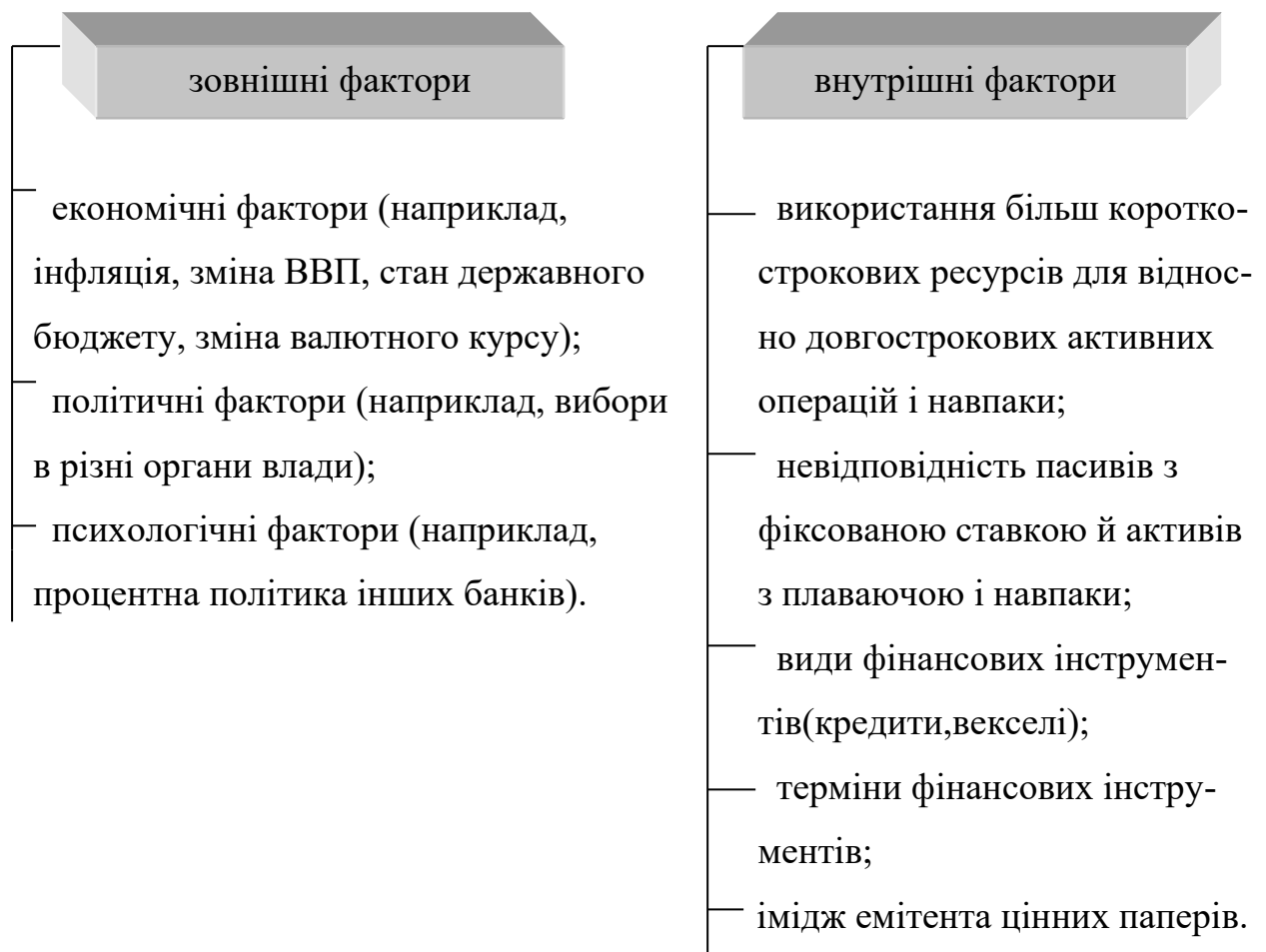

Рис. 1.5 – Зовнішні та внутрішні фактори процентного ризику

Процес побудови системи управління відсотковим ризиком для банку починається з вироблення стратегії щодо відношення відсоткового ризику і прийомів її реалізації. Кожна з цих стратегій може бути віднесена до одного з двох типів.

1. Мінімізація «відсоткового ризику». Дана стратегія реалізується такими прийомами:
 - запобігання ризику;
 - повна передача ризику.
2. Максимізація прибутку при обмеженні відсоткового ризику. Прийоми реалізації цієї стратегії:
 - передача зайвого ризику;

• обмеження ризику» [18].

Специфічність українського фондового ринку полягає у тому, що він зазнає впливу процесу реформування економічної системи країни. Відповідно до цього перелік цінних паперів українського фондового ринку включає крім традиційних інструментів (акції, облігації, державні скарбничі зобов'язання, векселі, тощо) і такі специфічні, як приватизаційні майнові сертифікати, житлові чеки, земельні бони, компенсаційні сертифікати.

Хоча приватизаційні цінні папери і носять тимчасовий характер, вони складають дуже активну і достатньо велику частину сучасного фондового ринку. Закріплені у законодавстві обмеження щодо обігу приватизаційних цінних паперів (заборона їх продажу, застави, наслідування, тощо) на практиці фактично ігноруються. Ринок диктує свої закони і фінансові посередники різними шляхами обходять законодавчі обмеження.

Посилання на дотримання інтересів власників приватизаційних паперів не може служити виправданням заборони роботи банків на приватизаційному фондовому ринку. Чим більшими фінансовими ресурсами володіє посередник, тим більша гарантія дотримання інтересів доручителів.

Ринок процентних цінних паперів в Україні розвивається досить швидко, поетапно освоюючи окремі види фінансових інструментів. Наявне це демонструє ступінь популярності окремих видів фінансових інструментів. Якщо на початку процесу приватизації державної власності найбільшу увагу привертали акції приватизованих підприємств, то згодом, з відносною стабілізацією економіки, підвищилась популярність державних цінних паперів. Паралельно банки почали активно використовувати депозитні сертифікати як форму залучення коштів, насамперед від населення. До речі, поширеність депозитних сертифікатів у банківській практиці пояснюється недосконалістю законодавства: такий сертифікат не згадується у переліку цінних паперів і, відповідно, таким не вважається.

Валютний ризик

Валютний ризик - один з найдослідженіших з фінансових ризиків. Йому завжди приділялась дуже велика увага в літературі з міжнародної економіки. Валютний ризик можна визначити як небезпеку змін грошового потоку при операціях з іноземною валютою, що пов'язана з невизначеністю руху курсів валют.

Він виникає при формуванні активів і залученні коштів з використанням іноземних валют. Тому валютний ризик присутній у всіх балансових і забалансових операціях з іноземною валютою (рис. 1.6).

Валютний курс безпосередньо залежить від зміни валютних курсів у часі. На обмінний курс у значній мірі можуть вплинути тенденції економічного розвитку країни і різних політичних моментів, починаючи зі змін у політику валютного регулювання і закінчуючи ступенем соціальної напруженості.

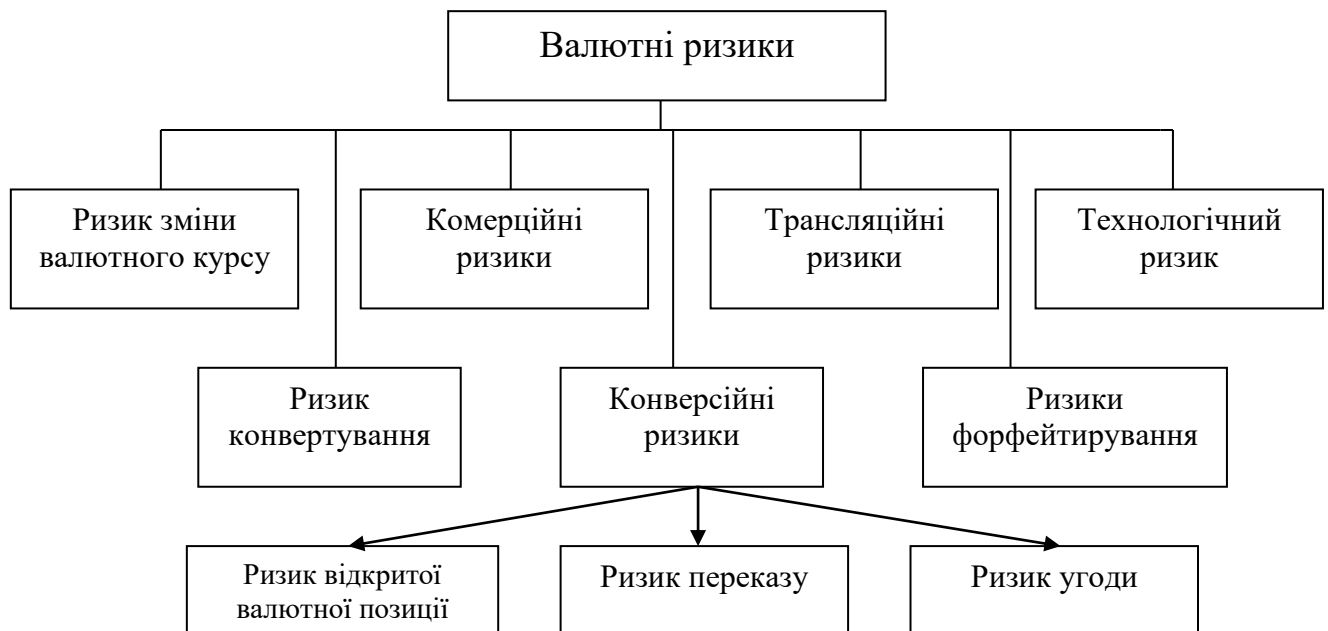

Рис. 1.6. Види валютних ризиків

Ризик конвертування зв'язаний з обмеженнями в проведенні обмінних операцій, установленням визначених лімітів і регулятивних норм і правил.

Комерційні ризики виникають через небажання або неможливість боржника

розрахуватися зі своїми зобов'язання в зв'язку зі зміною фінансового становища суб'єкта угоди або ускладненнями в міжнародній обстановці.

Конверсійні ризики – це «ризики валютних утрат по конкретних операціях (угодам). До конверсійних ризиків відносяться: ризик відкритої валютної позиції, ризик перекладу і ризик угоди. Ризик відкритої валютної позиції виникає у випадку невідповідності по обсягах вимог банку і його зобов'язань, виражених в іноземній валюті. Він зв'язаний з тим, що вартість активів і пасивів банку може мінятися через майбутні зміни валютного курсу. Ризик перекладу – ризик зміни вартості активів і пасивів банку, зв'язана з падінням курсу валюти і необхідністю переоцінки активів і капіталу банку, виражених в іноземній валюті. Ризик угоди – вплив зміни валютного курсу на майбутній потік платежів, і отже, на майбутню прибутковість банку» [18].

Трансляційні (бухгалтерські) ризики виникають при переоцінці активів і пасивів балансу банку.

Ризики форфейтирування – це ризики експортера, що приймає на себе банк (форфейтер) без права регресу.

Технологічний ризик зв'язаний з використанням у діяльності банку різної техніки і технологій для проведення валютних операцій.

Деякі вчені в рамках валютного ризику виділяють тільки ризик угоди і ризик переводу. Так, польський дослідник А.Блаєр обговорює ці підвиди в самому визначенні. Він розуміє «валютний ризик як можливість одержання користі або збитків при здійсненні розрахунків, що пов'язані з угодами в галузі зовнішньої торгівлі або при проведенні валютних операцій» [18].

Ризик угоди виникає при укладанні окремих угод з експорту та імпорту. Його суть полягає у тому, що курс валюти може змінитися у період між моментом виникнення заборгованості або зобов'язання і моментом остаточного розрахунку за даною угодою.

Ризик трансляції (переводу) полягає у можливості зміни курсу валют у період між виникненням заборгованості або зобов'язання і моментом складання балансу, або в період між складанням двох чергових балансів. Це класичний

фінансовий ризик, який носить явний фіктивний характер.

На наш погляд, доречно було б з метою аналізу поділити валютний ризик на динамічний та статичний. До динамічного ми пропонуємо віднести ризик, який впливає з валютних операцій. Статичним ми будемо вважати ризик, який існує на певний момент часу у зв'язку з балансом активів і пасивів в іноземній валюті, тобто валютну позицію. Розрізняють три види такого співвідношення:

- 1) «закрите становище, коли зобов'язання дорівнюють боргам;
- 2) довге становище, коли заборгованість перевищує зобов'язання;
- 3) коротке становище, коли заборгованість менша за зобов'язання» [58].

В системі господарського законодавства України вже є елементи, що мають сприяти стабілізації фінансових ризиків. Так, План рахунків бухгалтерського обліку в банках України передбачає створення спеціального фонду валютних ризиків. В рамках цього пасивного рахунку відкриваються субрахунки: 01 - резерв валютних ризиків; 02 - резерв ризику валютної курсової різниці; 03 - резерв ризику по переоцінці внесків до статутного фонду у валюті. Як бачимо, план бухгалтерських рахунків банків України враховує практично всі перераховані вище валютні ризики.

При аналізі конкретного валютного ризику необхідно враховувати весь валютний портфель, що склався на певну дату по валютних курсах на ту ж дату.

Початок розробки стратегії захисту від валютних ризиків - це прогнозування зміни валютних курсів. Розробка короткострокових прогнозів, як правило, не дає точних результатів і буває дуже трудомісткою. Довгостроковий прогноз розробляють виходячи з статистичних даних за достатньо тривалий період часу (3-5 років).

Останнім часом дуже популярною серед теоретиків була концепція паритету купівельної спроможності. Відповідно до цієї концепції на довгострокових часових інтервалах рівноважний обмінний курс будь-яких двох валют прямує до величини, коли конвертація грошових коштів з однієї валюти в іншу не викликає змін у купівельній вартості цих коштів.

Ризик ліквідності

Під ліквідністю розуміється здатність банку забезпечувати своєчасне виконання своїх зобов'язань. Ризик ліквідності – «ризик, обумовлений тим, що банк може бути недостатньо ліквідним або занадто ліквідним. Ризик недостатньої ліквідності – це ризик того, що банк не зможе вчасно виконати свої зобов'язання або для цього буде потрібно продаж окремих активів банку на не вигідних умовах. Ризик зайвої ліквідності – це ризик утрати доходів банку через надлишок високоліквідних активів» [18, С.207].

На рівень ризику ліквідності впливають різні фактори, серед них:

- якість «активів банку (якщо в портфелі банку мається значний обсяг непрацюючих і безповоротних активів, не забезпечених достатніми резервами або власними коштами, то такий банк утратить ліквідність через необхідність використовувати такі активи залученими ресурсами)» [18, С.202];
- диверсифікація активів;
- процентна «політика банку і загальний рівень прибутковості його операцій (постійне перевищення витрат банку над його доходами може привести до втрати ліквідності)» [58];
- величина «валютного, а також процентного ризиків, реалізація яких може привести до знецінення або недостатнього рівня віддачі працюючих активів;
- стабільність банківських пасивів;
- погодженість термінів залучення ресурсів і розміщення їх в активні операції» [58];
- імідж банку, що забезпечує йому можливість у разі потреби швидко залучити сторонні позикові кошти.

Характеристика даних видів ризику представлена в таблиці 1.3.

Ризик ліквідності тісно зв'язаний з такими ризиками: кредитним, ринковим, процентним і валютним. Так, наприклад, кредитний ризик погіршує ліквідність банку, тому що приводить до порушення збалансованості активів і пасивів по

термінах і сумах; а валютний і відсотковий ризики можуть викликати зменшення вартості активів банку або збільшувати вартість пасивів.

Таблиця 1.3

Характеристика ризику поточної і перспективної
ліквідності

Вид ризику	Склад ризику	Види активів і пасивів, що беруть участь у розрахунку	Методи усунення розривів ліквідності
Ризик поточної ліквідності	Недостача «вільних коштів для проведення поточних платежів, що може мати наступні наслідки: - збільшення витрат на залучення позапланового МБК; - неодержаний прибуток або збиток за рахунок дострокової реалізації високоліквідних активів і відмовлення від запланованого розміщення; - збиток репутації банку».	Активи: кореспондентські рахунки і каса; активи розміщені на термін до 1 місяця. Пасиви: термінові пасиви, залучені на термін менш 1 місяця.	Залучення короткострокових джерел. Відмовлення від запланованого розміщення коштів. Продаж високоліквідних активів.
Ризик перспективної ліквідності	Виникнення ризику поточної ліквідності в перспективі. Виникнення процентного ризику в перспективі.	Всі активи і пасиви, розбиті на термінові групи.	Зміна політики проведення активно-пасивних операцій.

Джерело: розроблено автором на основі [18]

Ризик ліквідності може бути розглянутий у вузькому та широкому розумінні. Ризик ліквідності у широкому розумінні - не можливість зміни грошового потоку через незбалансованість активів та пасивів за термінами та рівнем доходності. Ризик ліквідності у вузькому розумінні полягає у можливості одержання втрат або прибутку при конвертації активів. Активи та пасиви банку

прийнято розрізняти за рівнем ліквідності.

Активи комерційного банку за рівнем ліквідності розділяються на окремі підвиди (за зниженням ліквідності):

- «каса та кореспондентські рахунки банку (коррахунок в НБУ та в інших банках в національній та іноземній валюті);
- кредити, надані банком (коротко - або довгострокові; міжбанківські або клієнтські);
- цінні папери, паї, акції, придбані банком;
- основні засоби та капіталовкладення банку. Пасиви також розділяються за рівнем ліквідності:
- статутний фонд;
- резервний та інші фонди банку і прирівняні до них кошти;
- кореспондентські рахунки інших банків (в іноземній або національній валюті);
- розрахункові та поточні рахунки клієнтів;
- вклади юридичних та фізичних осіб;
- міжбанківські кредити, одержані в інших банках;
- нерозподілений прибуток банку» [18].

Ми будемо орієнтуватися на три рівні ліквідності активів (пасивів): висока, середня та низька. До першої категорії відносяться касова готівка та прирівняні до неї кошти; до другої - короткострокові цінні папери та матеріальні запаси; до третьої капітальні вкладення та основні фонди. Довгострокові активи (з терміном обігу більше року) можуть бути віднесені до високоліквідних, якщо швидкість їх реалізації у конкретному випадку менше року. Це стосується, перш за все, гарантованих державних цінних паперів.

"Вузкий" ризик ліквідності фактично визначається традиційним для вітчизняної статистики показником обороту (швидкості обороту) певного виду актива і складнощів для обчислення та оцінки не викликає. Ми вважаємо за доречне приділити більшу увагу ризику ліквідності у широкому розумінні.

"Широкий" ризик ліквідності тісно пов'язаний з кредитним ризиком.

По суті, визначаючи ліквідність у широкому розумінні, ми визначаємо рівень платоспроможності аналізованого об'єкта. Отже, деякою мірою "широкий" ризик ліквідності вже присутній у кредитному ризику. Але він реально є самостійним фінансовим ризиком, оскільки визначається деякими особливостями.

"Широкий" ризик ліквідності має фіктивний характер, оскільки відбиває гіпотетичний грошовий потік. Однак, фіктивність "широкого" ризику ліквідності не позбавляє від його реальних наслідків, які можуть прийняти форму відмови у кредиті до банкрутства.

Переважає більшість авторів взагалі уникають розгляду питання про вартість ризику ліквідності. З нашої точки зору, вартість ризику ліквідності визначається сумою втрат внаслідок дисбалансу між активами та пасивами аналізованого об'єкта. Але цю суму досить важко визначити і тим більше важко використати для оцінки ризику.

Висновки до розділу 1

Таким чином, проведений теоретичний аналіз з проблем фінансового ризику дозволяє зробити такі висновки:

1. Зовнішній економічний ризик - це невизначеність, ймовірність настання непередбачених подій, що тягне за собою можливість відхилення від поставленої мети, наявність альтернативних варіантів дій, необхідність їх оцінки і вибору.
2. Класифікація зовнішніх економічних ризиків повинна відокремлювати групу фінансові ризики як таких, що мають специфічну природу і відповідають основним вимогам фінансових операцій.
3. З урахуванням проведеного дослідження нами було запропоновано наступні формулювання видів ризику:
 - фінансовий ризик – ймовірність зміни грошового потоку при

проведенні фінансових операцій внаслідок невизначеності умов таких операцій;

- кредитний ризик - це небезпека тимчасових та кількісних змін грошового потоку, що виникає при проведенні кредитних операцій як з боку кредитора, так і з боку позичальника;
 - процентний ризик можна визначити як мінливість доходності або інших фінансових активів;
 - валютний ризик можна визначити як небезпеку змін грошового потоку при операціях з іноземною валютою, що пов'язана з невизначеністю руху курсів валют;
 - податковий ризик – це фінансовий результат, який банк отримує в результаті змін в галузі оподаткування (в тому числі і вірогідна можливість втрат банку від порушення податкового законодавства суб'єктами господарювання).
4. Фінансові ризики займають в системі економічного ризику особливе місце через специфічність джерела свого походження та спекулятивність своєї природи, що принципово відрізняє їх від так званих "чистих" ризиків.
 5. Фінансові ризики необхідно розділяти на види відповідно до основних типів фінансових операцій: кредитування, операції з процентними фінансовими інструментами, валютні операції.
 6. Об'єктом ризику ми вважаємо грошовий потік, пов'язаний з ризиковою операцією. Відповідно вартість ризику складається із зміни первинної суми і зміни грошового потоку у порівнянні з альтернативним або абсолютно безпечним варіантом.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ЗОВНІШНІХ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ В ДІЯЛЬНОСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ

2.1. Сучасні методи мінімізації зовнішніх ризиків в комерційних банках України та їх оцінка

На сьогоднішній день Україна має достатньо розвинуту банківську систему. Бурхливе становлення цієї сфери потягло за собою різке підвищення зовнішніх ризиків.

Динаміка кредитних вкладень комерційних банків України свідчить, що обсяги кредитування постійно зростають як в абсолютних, так і у відносних показниках (рис. 2.1).

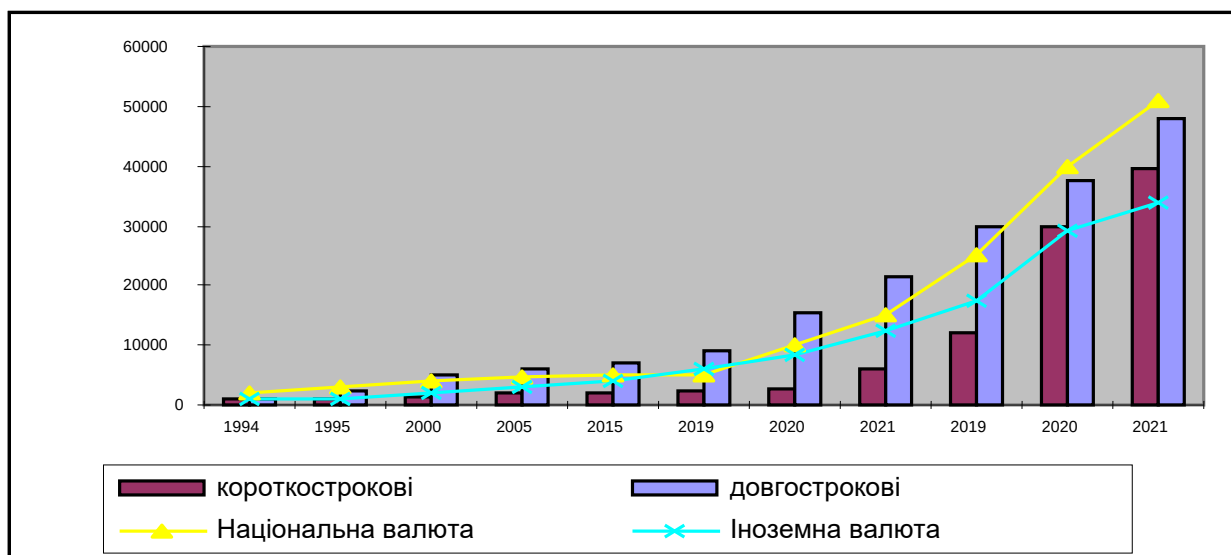

Рис. 2.1. Динаміка кредитних вкладень комерційних банків України

Джерело: розроблено автором

Станом на 01.01.2015 року сукупний кредитний портфель у системі комерційних банків становив 47,6% від обсягу загальних активів проти 42,4% на 01.01.2014 року, а на 01.01.2019-го - уже 63,2%. Протягом 2021 року обсяг кредитного портфеля банків зріс на 61,4% і становив 67,7% сукупних банківських

активів. Такі високі темпи зростання пояснюються насамперед тим, що кредити залишаються найприбутковішими банківськими активами, займаючи, як правило, більшу частину доходів банку. Суттєві зміни відбуваються і в структурі кредитного портфеля. Зокрема частка довгострокових кредитів зросла упродовж 2020 року з 28% до 45%, що свідчить про позитивні зрушення на вітчизняному кредитному ринку.

Проте кредитна діяльність не є винятком із загального правила щодо співвідношення між доходом і ризиком. А це означає, що висока дохідність неодмінно супроводжується підвищеним ризиком, унаслідок чого кредитування залишається також найризикованішим видом банківської діяльності. Із зростанням обсягів кредитування актуалізуються й проблеми управління кредитним ризиком банку.

Комерційні банки на перших етапах їх розвитку з причин недостатнього досвіду не справлялися з таким скачком ризику у кредитній сфері. Це, в свою чергу, викликало жорсткі вимоги з боку держави в особі Національного банку щодо стабілізації зовнішніх ризиків.

В Інструкції НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» чітко визначені показники, що характеризують кредитний ризик. До них відносяться:

- максимальний розмір зовнішніх ризиків на одного контрагента (Н7), нормативне значення якого - не більше 25%;
- великий кредитний ризик;
- максимальний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданий одному інсайдеру;
- максимальний сукупний розмір кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам.

Загалом потрібно відмітити, що, не зважаючи на деяку теоретичну прямолінійність, згадана інструкція НБУ відзначається значно більшою комплексністю ніж попередні розробки центрального банку країни.

Так, кредитний ризик практично повністю описується переліченими вище

показниками, хоча деякий дисбаланс між деталізацією його активного та пасивного аспектів зберігся. Більшість показників зовнішніх ризиків повторюють ті, що вже стали традиційними для банків України. Показник рефінансування у тому вигляді, як він запропонований в Інструкції, - новий. Основуючись на цьому показнику, можна зробити висновок про те, що пасивний кредитний ризик, у тому числі і з врахуванням централізованих коштів, "поставлений на контроль" національного банку так само, як активний кредитний ризик.

Всі кредити комерційних банків розділяються за двома критеріями: за забезпеченістю та ступенем ризикованості. За забезпеченістю виділяють:

- «забезпечені кредити (які мають забезпечення у вигляді ліквідної застави, реальна вартість якої перевищує кредитну заборгованість не менше ніж на 25%, або які мають гарантію уряду України або банківську гарантію)» [58, С.89-91];
- «недостатньо забезпечені кредити (які мають забезпечення у вигляді ліквідної застави, реальна вартість якої становить не менше ніж 60% від суми кредитної заборгованості; кредити, застраховані у встановленому порядку, та кредити, надані під гарантії, договори-поруки юридичних осіб)» [58, С.89-91];
- незабезпечені кредити (які не мають забезпечення, або за якими реальна вартість забезпечення становить менше 60% суми кредитної заборгованості).

За ступенем ризикованості кредити розділені на п'ять категорій:

- *стандартні* – «кредити незалежно від виду забезпечення, строк погашення яких не настав; кредити, за якими своєчасно і в повному обсязі погашається основний борг, включаючи кредити, пролонговані у встановленому порядку, але не більше двох разів, із загальним строком пролонгації не більше 6 місяців)» [44];
- *нестандартні* – «пролонговані більш ніж двічі або з загальним строком пролонгації більше 6 місяців, прострочені до 60 днів забезпечені кредити, а також прострочені до 30 днів недостатньо

забезпечені кредити» [44];

- *сумнівні* - прострочені до 30 днів незабезпечені кредити; прострочені від 30 до 60 днів недостатньо забезпечені кредити, а також прострочені від 60 до 180 днів забезпечені кредити;
- *небезпечні* - прострочені від 30 до 60 днів незабезпечені кредити; прострочені від 60 до 180 днів недостатньо забезпечені кредити, а також прострочені понад 180 днів забезпечені кредити;
- *безнадійні* - прострочені від 60 до 80 днів незабезпечені кредити і недостатньо забезпечені кредити, прострочені понад 180 днів.

Таким чином, ризикованість кредиту ставиться у пряму залежність від дисциплінованості позичальника та забезпеченості. Недисциплінованість позичальника в сучасних умовах, на жаль, стала нормою, тому стандартний кредитний договір, який використовують сьогодні комерційні банки, передбачає реалізацію прав кредитора на забезпечення за кредитом після першої ж прострочки платежу по процентах. Таким чином, питання про врахування недисциплінованості боржника при визначенні зовнішніх ризиків, на наш погляд, набуває допоміжного характеру.

Нинішня практика регулювання Національним банком України кредитної діяльності комерційних банків передбачає два основні елементи — встановлення обов'язкових нормативів щодо зовнішніх ризиків та формування резерву для відшкодування імовірних втрат за кредитними операціями банків.

В Україні діяльність щодо створення резервів на відшкодування втрат за кредитними операціями комерційних банків було розпочато 1995 року (Положення “Про порядок формування і розмір страхового фонду комерційних банків”: Постанова Правління НБУ №167 від 30.06.1995 р.).

З часу прийняття першої постанови методика оцінки зовнішніх ризиків як система класифікації кредитів постійно вдосконалюються.

Згідно з вимогами НБУ об'єктом резервування є не лише кредитні, а й інші активні операції банку, обтяжені кредитним ризиком (рис. 2.2).

Сформований у такий спосіб резерв є індикатором загального зовнішніх

ризиків банку, пов'язаного з проведенням усіх активних операцій, які є об'єктом резервування.

Рис. 2.2. Об'єкти резервування та нормативи відрахувань до резерву під кредитні ризики

У таблиці 2.1. наведені дані для порівняння про порядок визначення суми резерву на покриття зовнішніх ризиків на початок і на кінець 2021 року в АТ “УкрСиббанк”.

Як видно з таблиці 2.1. АТ “УкрСиббанк” розширив свої послуги в кредитній діяльності. Сума виданих кредитів на кінець року перевищує суму кредитів на початок року на 41,58 тис. грн. Крім цього якість наданих кредитів теж зросла: сума стандартних кредитів, які відносяться до I групи, зросла майже в

2 рази, а суми сумнівних та безнадійних кредитів зменшилися. Завдяки цьому відрахування до резерву зменшилися на 10,71 тис. грн. при рості наданих кредитів.

Таблиця 2.1

Порядок визначення суми резерву на покриття зовнішніх ризиків
в АТ “УкрСиббанк” за 2021 рік

Види позик (за ступенем ризику)	Залишок кредитів, тис.грн.		Кредитний ризик, %	Розрахункова сума резерву, тис. грн.	
	На початок року	На кінець року		На початок року	На кінець року
Стандартні	101,30	151,50	1,0	1,01	1,56
Під контролем	105,40	140,60	5,0	5,27	7,03
Субстандартні	163,50	130,75	20,0	32,70	26,15
Сумнівні	39,51	30,31	50,0	19,76	15,16
Безнадійні	5,9	4,03	100,0	5,9	4,03
Разом	415,61	457,19	—	64,64	53,93

Джерело: розроблено автором на основі [33]

З цього можна зробити висновок, що кредитна діяльність АТ “УкрСиббанк” набула більшої якості, завдяки чого прибутки банку зросли. Як відомо, прибуток від кредитних операцій складає 50% всіх доходів комерційного банку, а кредитний ризик – це невід’ємна частина кредитної операції.

Отже, завдяки тому, що кількість стандартних кредитів зросла, а сумнівних та безнадійних зменшилась, зменшилась і частина ризику втрат від кредитних операцій.

Якщо банк і надалі буде так працювати, зважуючи та розпізнаючи кредитні ризики, його прибутки будуть зростати разом із репутацією та рейтингом банку.

Резервування за міжбанківськими та клієнтськими кредитами розрізняється

за своїм механізмом. У міру формування резерву за міжбанківськими кредитами ставки відрахувань за окремими їх видами зменшуються (табл.2.2).

Таблиця 2.2.

Відрахування у резервний фонд за міжбанківськими кредитами

Розміри формування резерву	Групи ризику міжбанківських кредитів, в відсотках від суми основного боргу				
	Стандартні	Нестандартні	Сумнівні	Небезпечні	Безнадійні
0-25%	1	5	30	80	100
26-50%	1,5	3	25	60	80
51-75%	1	2	15	40	60
76-99%	0,5	1	10	20	40
100%	0	0	0	0	0

Джерело: розроблено автором на основі [55]

Різниця між резервуванням по клієнтських та міжбанківських кредитах цілком зрозуміла - мова йде про різні кредитні ринки. Схема формування резерву за міжбанківськими кредитами впливає з припущення, що портфель таких кредитів у комерційному банку стабільний. Нам таке припущення не здається абсолютно правильним.

Міжбанківські кредити здебільшого носять екстра короткотерміновий характер, тому рівень зовнішніх ризиків за ними мінімальний. Національний банк України також виходить з припущення про низький ризик по міжбанківських кредитах. Інакше не можна пояснити різку відміну показника максимального розміру міжбанківських кредитів (200%) від максимального розміру залучення грошових коштів фізичних осіб (100%) та ін. Отже, сформований раз і назавжди резерв за міжбанківськими кредитами далеко не завжди відповідає реальному рівню зовнішніх ризиків по цих позиках і на практиці виявляється додатковим податком Національного банку на міжбанківську діяльність.

Національний банк висуває перед комерційними банками вимогу про

обов'язкове розміщення 30% коштів фактично створеного резерву на кореспондентських рахунках в НБУ. Решта резерву може бути використана для придбання облігацій державної внутрішньої позики зі строком погашення не пізніше кінця поточного року або для внеску на депозит Національного банку України зі строком повернення також не пізніше кінця поточного року. Таким чином, 30% резерву є абсолютно ліквідними коштами (кореспондентський рахунок банку є еквівалентом розрахункового рахунку підприємства), а 70% існує у вигляді високоліквідних активів з мінімальним рівнем ризику (державні цінні папери).

У механізмі, запропонованому Національним банком, навпаки, фінансовий ризик розуміється скоріше як страховий (майновий). Але основним принципом майнового страхування є компенсація, тобто відшкодування витрат. На відміну від майнових ризиків фінансовий ризик є спекулятивним. Така його особливість має бути врахована і в механізмі страхування ризику. Тому нам здається більш раціональним впровадити такий механізм страхування зовнішніх ризиків, де базою для розрахунку відшкодування був би весь прогнозований грошовий потік за операцією. При кредитуванні цей грошовий потік включає наступні елементи:

- залучення коштів з врахуванням вартості такого залучення;
- сума кредиту;
- сума відсотків за кредит.

У випадку неповернення кредиту кредитний ризик буде виражатися для банку у сумі кредиту, вартості залучених коштів та сумі очікуваного прибутку. Грошовий потік за операцією, рівно як і ризик за ним необхідно сприймати як цілісний об'єкт. Нав'язана ж державою система страхування дає можливість повернути тільки частину втрат за кредитним ризиком у сумі основного боргу.

На нашу думку, існуюча сьогодні система резервування коштів під кредити та списання суми процентів за безнадійними кредитами не тільки не виконує функції страхування від зовнішніх ризиків, а є, фактично, способом залучення Національним банком коштів комерційних банків.

Ця система гальмує розвиток страхування від зовнішніх ризиків, крім

іншого, через те, що відволікає велику грошову масу з обігу. Зрозуміло, що НБУ, крім всього іншого, виходить з вимог спрощення розрахунків показників та контролю за ними. Тому принцип врахування грошових потоків при створенні резервного фонду, хоча і є правильним з теоретичної точки зору, є дуже складним для практичного впровадження.

Але й існуючу систему створення резервного фонду можна зробити більш ефективною, якщо виходити з реального рівня ризикованості кредиту, головним критерієм якої є його забезпеченість. Тоді резерв по бланкових кредитах буде значно перевищувати резерв по кредитах, забезпечених надійною гарантією або ліквідним закладом. Роль державну такому випадку повинна, на наш погляд, полягати встановленням мінімальної межі резервування.

Вартість кредиту у випадку його забезпечення страховим полісом для позичальника значно збільшується. Це було б зрозумілим, якби таке покриття виявлялося б настільки надійним, щоб підштовхнути банк на зниження плати за користування кредитом. Але цього не відбувається.

Нарешті, забезпечення кредиту страхуванням не звільняє банк від необхідності резервування, тобто вилучення коштів з обігу. Отже, страхування виявляється занадто коштовним і неефективним способом мінімізації зовнішніх ризиків як для активного, так і для пасивного його суб'єкта.

Взагалі юридичні аспекти забезпечення повернення банківських позик в законодавстві України відпрацьовані слабо. Це можна вважати наслідком тотально-планової системи господарювання, але сучасні відносини, що поєднують незалежних, самостійних у своїх діях суб'єктів господарювання, показують, що працювати за старими методами не можна.

При наданні кредиту між учасниками кредитної операції виникають правові взаємини, сутність яких полягає у розподілі часткових прав на кредитні ресурси. Повний перелік таких часткових прав вичерпується так званим списком А.Оноре, який включає наступні елементи прав:

- 1) «володіння;
- 2) користування;

- 3) управління;
- 4) доход;
- 5) відчуження, споживання, зміна або знищення об'єкта;
- 6) імунітет проти експропріації;
- 7) перехід об'єкта за спадщиною або заповітом;
- 8) безстроковість;
- 9) заборона шкідливого виробництва;
- 10) відповідальність у вигляді стягнення;
- 11) очікування "природного" повернення переданих будь-кому повноважень» [60].

Право на додаткову гарантію кредитної угоди може бути реалізовано сьогодні двома шляхами: накладанням арешту на майно позичальника та одержанням застави у забезпечення кредиту.

Накладення арешту має сенс лише у тому випадку, коли таке майно взагалі є в наявності. Але навіть у цьому випадку банк не може пред'явити свої права на нього в першу чергу. У вигляді застави з мінімальним ризиком може бути розглянутий, фактично, тільки депозит або державні цінні папери.

В інших випадках застава як форма забезпечення кредиту себе не виправдовує.

Щодо управління кредитними ресурсами, то банк може вдатися до трьох способів перерахування кредитних коштів позичальнику:

- «на розрахунковий рахунок, що фактично позбавляє банк можливості контролю за використанням кредиту;
- на спеціальний позичковий рахунок, що дає можливість контролю над загальними параметрами використання кредиту;
- на спеціальний рахунок позичальника, що дає можливість детального контролю за витратами коштів шляхом акцепту платежів позичальника на адресу його контрагентів» [58].

Перший варіант є найзручнішим для позичальника, третій здається найнебезпечнішим для банку, другий є найпопулярнішим. Головна причина

цього - фактично необмежені можливості з боку позичальника оперувати коштами шляхом їх перерахування на адресу фіктивних фірм.

На практиці першим і найбільш надійним способом захисту від зовнішніх ризиків є попередня оцінка платоспроможності позичальника. Відповідальність за надання безнадійного кредиту та неповернення кредиту несуть сторони за кредитною угодою. Держава за зобов'язаннями цих сторін не відповідає, отже, не може втручатися у процес укладання угоди. Критеріями для оцінки платоспроможності позичальника є:

- забезпеченість позичальника власними коштами не менше, як на 50% усіх його видатків;
- репутація позичальника (кваліфікація і здібності керівника, дотримання ділової етики, договірної і платіжної дисципліни);
- оцінка продукції, що випускається, наявність замовлення на реалізацію, характер послуг, що надаються;
- економічна кон'юнктура (перспективи розвитку позичальника, наявність джерел коштів для капіталовкладень), тощо.

Страховий поліс сьогодні взагалі є дуже ненадійним забезпеченням кредиту через те, що чинне страхове і цивільне законодавство України не відрізняється досконалістю. Так, наприклад, серед спеціалістів немає остаточної впевненості про час набуття договором страхування чинності. Одні вважають, що це відбувається в момент підписання договору, інші - що в момент надходження 100% страхової премії на розрахунковий рахунок страхової компанії.

Все це дає підстави вважати, що норми чинного законодавства не можуть забезпечити повною мірою захист інтересів банку при страхуванні ризику неповернення кредиту [21]. Все це обумовило те, що, хоча на сьогоднішній день страхування кредитів - фактично єдиний вид фінансового страхування в Україні, він існує у дуже деформованому вигляді.

2.2. Мінімізація ризику ліквідності в сучасних умовах України

За умов нестабільної економіки ризик ліквідності через безладдя у господарських взаєминах різко підвищився.

Національним банком України пропонується визначення рівня ризику ліквідності по окремих видах банківських активів та пасивів. На нашу думку, одержаний результат може бути використаний не тільки у банківській сфері. Отже, активи банку за ступенем ризику розділяються на чотири групи:

- 1) «кошти на кореспондентському рахунку в НБУ; каса і прирівняні до неї кошти; вкладення в державні боргові зобов'язання; кредити і депозити в НБУ - коефіцієнт ризику рівний 0%; готівка в стадії інкасації - коефіцієнт ризику 5%» [58];
- 2) кредити, гарантовані Урядом України - коефіцієнт ризику 10%;
- 3) «міжбанківські депозити у вільно конвертованій валюті; кошти на кореспондентських рахунках банків; кошти на кореспондентських рахунках у банків-резидентів "ностро"; міжбанківські депозити у банках резидентах - коефіцієнт ризику 50%» [58];
- 4) «інші кредити, надані банком, у тому числі пролонговані і прострочені; факторингові операції; дебітори; операції з цінними паперами; інші основні фонди; гарантії, надані банком; активне сальдо за внутрішніми розрахунками - коефіцієнт ризику 100%» [58].

Загалом, не зважаючи на певний ступінь узагальнення, запропоновані Національним банком коефіцієнти ризику ліквідності по групах активів і сам розподіл активів відповідає реаліям сучасної банківської діяльності. Але, на нашу думку, текст Інструкції вимагає коригування з точки зору термінів та визначень.

Так, наведені коефіцієнти, що характеризують ризик ліквідності у вузькому розумінні (ризик конвертації) класифікуються в Інструкції як характеристики "ступеня ризику вкладень" та "можливості втрати частини вартості", перше

визначення, на наш погляд, не відповідає природі ризику, що розглядається.

Базу для орієнтування у сучасному фондовому ринку України дають спеціалізовані видання на зразок щотижневика "Бізнес". Кожний його номер пропонує цілу низку показників по цінних паперах, що котируються на біржі, серед яких є коефіцієнт миттєвої ліквідності. Він розраховується за формулою[12]:

$$k = \frac{1 - (\text{мінімальна пропозиція} - \text{мінімальний попит})}{\text{мінімальна пропозиція}}.$$

Економічний зміст цього показника полягає у визначенні можливості термінової реалізації активу з певним фінансовим результатом. Але наведення тільки такого показника ліквідності недостатньо. Він "діє" для фінансових інструментів, які мають досить солідний "стаж" обігу на біржовому ринку або для активів, на які існує постійний попит. Якщо ж мова йде про щойно емітований цінний папір (а таких на сучасному фондовому ринку України переважна більшість), тоді визначити ліквідність в такий спосіб практично неможливо. Крім того, зазначені показники характеризують тільки ризик конвертації фінансового інструменту, тобто, ризик ліквідності у вузькому розумінні.

Базельська угода 1993р. передбачає процентні показники, на які зважається ризик по усіх видах активів з виділенням п'яти груп ризику: 0 %, 10 %, 20 %, 50 % і 100 % (0 % означає нульовий ризик, а 100 % є самим високим показником ризику, тобто повним банківським ризиком). Але і він є примірним показником надійності банку.

У типовому звіті про стан ліквідності містяться подробиці щодо всіх рухів коштів по рахунках, що зв'язані з існуючими активами і зобов'язаннями. Оскільки деякі інструменти не мають обговорених контрактом термінів витікання дії, зв'язані з ними потоки засобів частково ґрунтуються на аналізі тенденцій історичного досвіду. Точно так само оцінки потоків засобів, що надходять від портфеля кредитів, виробляються з обліком, що деякі кредити, після витікання терміну погашення відновляються. Керування оцінює потенційний ріст кредитів

і депозитів, приймаючи в увагу потенційне використання не фінансуємих боргових зобов'язань і гарантій, а також сезонний характер змін обсягів кредитів і депозитів. Гарна система вимірів створює основний випадок і сценарій найгіршого варіанта фінансування. В умовах хоча б одного гіршого сценарію керування активами і зобов'язаннями оцінить вплив раптового погіршення якості банківського кредитного портфеля. Крім оцінки наслідків несприятливих відкликань, керівництву банку прийдеться знизити їхньої оцінки руху потоків коштів від наявних проблемних позик, погашення яких, мабуть, буде відтягнуте.

Якість виміру ліквідності залежить від якості своєчасності інформації про дозрівання існуючих активів і зобов'язань і на якості аналізу банку з приводу минулих і майбутніх кредитних і депозитних тенденцій. Для багатьох банків перший крок удосконалювання керування ліквідністю повинний полягати в забезпеченні точності і своєчасності інформації і термінах "зрілості", що надходить із системи бухгалтерської звітності банку і системи обробки операцій. Крім цього повинний бути проведений аналіз тенденцій по минулих позиках і депозитам і повинні бути розроблені добре обґрунтовані оцінки майбутніх тенденцій. Оптимальне співвідношення термінів залучення і розміщення ресурсів має на увазі балансова рівновага між сумами і термінами вивільнення коштів по активі і майбутніми платежами по зобов'язаннях банку.

Оскільки зазначена відповідність термінів має важливе значення для забезпечення ліквідності, то банки повинні постійно проводити відповідний аналіз. Для цієї мети можна використовувати наступне угруповання активів і пасивів по термінах.

Рівність відповідних статей активу і пасиву балансу буде свідчити про стан ліквідності балансу банку.

Проведемо аналіз динаміки основних показників ліквідності філії ПАТ «Банк Восток», що покаже наскільки банк піддається ризику ліквідності. Дані для аналізу і розрахунків показників приведені в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Динаміка основних показників ПАТ «Банк Восток»

Найменування показників	Значення показників (на звітну дату)					
	на	на	на	на	на	на
	1.03.20р.	1.03.21р.	1.02.20р.	1.02.21р.	1.01.20р.	1.01.21р.
1. Касові активи (1001,1002 1007) (тис. грн.)	9 225 934	12253310	4 266 643	7 686 352	6292 173	12 198908
2. Вкладення в Державні коштовні папери (194) (тис. грн.)	47 602 842	59 124415	66317769	76 636 002	108676447	34 246 740
3. Ліквідні активи (гр.1 + гр.2 + код 8989) (тис. грн.)	75798361	113083454	82050412	127313713	118791 199	75 499 624
4. Зобов'язання банку до запитання (168,263,467,468,700,718, 720, 904 (ДО), код 8995) (тис. грн.)	13390602	17 179332	5759 117	19 949 529	57049015	11 682712
5. Зобов'язання банку до запитання і на Термін до 30 днів (168, 345,467,468,700,711, 718,720, 904(ДО),код 8991,8992) (тис. грн.)	36 569 779	54401 658	31 404660	28 745 355	87 242 800	51 749 536
6. Коефіцієнт абсолютної ліквідності (гр.1/ гр.4)	0,689	0,713	0,741	0,385	0,110	1,044
7. Коефіцієнт відносної ліквідності (гр.3 / гр.5)	2,070	2,079	2,613	4,429	1,362	1,459

Джерело: розроблено автором

Аналізуючи данні таблиці, можна відзначити, що протягом розглянутого періоду банк, у цілому, мав високий рівень ліквідності.

Однак в аналізованому періоді спостерігалися і значні коливання показників ліквідності. Так, коефіцієнт абсолютної ліквідності, розрахований за станом на

1.01.21 р., був дорівнює 1,044 (нагадаємо, що границі значення, що рекомендуються, даного показника лежать у межах від 0,2 до 0,5), але вже до наступного звітній даті знизився до неприпустимо низького рівня - 0,110.

Причиною цього стало зниження обсягу касових активів при одночасному росту обсягу зобов'язань до запитання. Зміни, що відбулися, у структурі активів і пасивів банку, що вплинули на зниження абсолютної ліквідності до критичного рівня, також можна оцінити за даними таблиці 2.3. Дані таблиці показують: питома вага касових активів у сумарних активах банку знизився на 6,62 % і склав всього 3,67 %; одночасно значно зросла частка зобов'язань до запитання в структурі банківських пасивів - до 33,33 %.

Однак уже до наступного звітній даті банк вирівняв значення показника абсолютної ліквідності, шляхом зниження частки зобов'язань до запитання в загальному обсязі пасивів банку з 33,33 % до 1,25 % при одночасному збільшенні частки термінових зобов'язань на 18,08 %.

Значення коефіцієнта відносної ліквідності в плинні всього розглянутого періоду значно перевищували 1, тобто наявний обсяг ліквідних активів банку цілком покривав обсяг його зобов'язань до запитання і на термін до 30 днів. Найбільший рівень показника склав 4,429 (за станом на 1.02.21 р.), що є свідченням недостатньої збалансованості активів і пасивів по термінах погашення.

Таким чином, на підставі результатів проведеного аналізу можна зробити наступні висновки.

За період з 01.01.21 р. по 01.03.21 р. рівень ліквідності банку стабілізувався, однак значення коефіцієнтів ліквідності значно перевищували встановлені для цих показників у практиці аналізу критерії. Іншими словами, банк має значний запас ліквідності, головним чином, зв'язаним з великим обсягом державних цінних паперів в активах банку і незначною часткою зобов'язань до запитання в обсязі зобов'язань. Таким чином, сформульовані задачі мінімізації ризику незбалансованої ліквідності зводяться до задачі лінійного програмування, у якій ризик незбалансованої ліквідності дорівнює $(A(7) + A(1))$ і $[1 - (A(1) + 0,5 -$

$A(3)+A(4)+A(6))]$.

Використовуючи стандартний пакет лінійного програмування MINOS, Version 4.0, у результаті розрахунків одержимо, що в межах розглянутого інформаційного наповнення структура активів і зобов'язань, яка містить мінімум ризику для показника $(A(7) + A(10))$, має такий вигляд (табл. 2.4).

Таблиця 2.4.

Результати розрахунку першої задачі

Агрегати	Найменування активів і пасивів	У частках від валюти балансу
A(4)	Кошти на коррахунках у НБУ	0,09
A(9)	Нетто — цінних паперів на інвестиції	0,86839
A(10)	Нетто — кредитів і фінансового лізингу клієнтам	0,21161
A(19)	Активи з коефіцієнтом ризику 20%	1,0
A(23)	Високоліквідні активи	0,95839
A(23)	Робочі активи	1,0
A(29)	Цінні папери в портфелі банку на інвестиції	0,86839
A(30)	Відвернення з капіталу відповідно до розрахунку капіталу	0,09
A(32)	Стандартні кредити	0,04161
A(37)	Короткострокові кредити, видані банком у національній валюті	0,04161
A(40)	Державні цінні папери	0,86839
P(4)	Кошти на вимогу клієнтів	0,45
P(13)	Оплачений статутний капітал банку	0,519
P(15)	Емісійні різниці	0,001
P(16)	Прибуток минулих років після розподілу	0,03
P(24)	Поточні рахунки	0,45
P(27)	Основний капітал	0,55
P(34)	Розрахункові і поточні рахунки в іноземній валюті	0,45

Джерело: розроблено автором на основі [58]

Дана структура активів і зобов'язань відповідає ризику незбалансованої ліквідності, який дорівнює 0,04161. Така структура балансу притаманна банку, який тільки починає свою діяльність. У кому банку акціонерний капітал становить вагому частку у формуванні сумарних активів. Зазначимо, що виконання нормативних вимог НБУ, а також ряду вимог, що стосуються суті задачі, не дає змоги зменшити ризик незбалансованої ліквідності до розміру нижче 0,04161. Слід також зауважити, що, чим довше працюватиме банк, тим буде вищим ризик незбалансованої ліквідності.

У другій задачі, коли розглядається показник ризику незбалансованої

ліквідності $[1 - (A(1) + 0.5 \cdot A(3) + A(4) + A(6))]$, результати розрахунку будуть мати такий вигляд (табл. 2.5).

Таблиця 2.5.

Результати розрахунку другої задачі

Агрегати	Найменування активів і пасивів	У частках від валюти балансу
A(4)	Кошти на коррахунках у НБУ	0,37278
A(9)	Нетто — цінних паперів на інвестиції	0,25722
A(10)	Нетто — кредитів і фінансового лізингу клієнтам	0,37
A(19)	Активи з коефіцієнтом ризику 20%	1,0
A(23)	Високоліквідні активи	0,63
A(23)	Робочі активи	1,0
A(29)	Цінні папери в портфелі банку на інвестиції	0,25722
A(30)	Відвернення з капіталу відповідно до розрахунку капіталу	0,37278
A(32)	Стандартні кредити	0,37
A(37)	Короткострокові кредити, видані банком у національній валюті	0,37
A(40)	Державні цінні папери	0,25722
P(4)	Кошти на вимогу клієнтів	0,45
P(13)	Оплачений статутний капітал банку	0,519
P(15)	Емісійні різниці	0,001
P(16)	Прибуток минулих років після розподілу	0,03
P(24)	Поточні рахунки	0,45
P(27)	Основний капітал	0,55
P(34)	Розрахункові і поточні рахунки в іноземній валюті	0,45

Джерело: розроблено автором на основі [58]

Наведена в таблиці структура активів і зобов'язань містить мінімум ризику незбалансованої ліквідності, розмір якого дорівнює 0,6272. Запропонований нами підхід до моделювання ризику ліквідності, на наш погляд, є досить перспективним для вирішення проблеми управління банківськими ризиками.

Наведена модель визначення структури активів, пасивів і капіталу, що містить мінімум ризику незбалансованої ліквідності з застосуванням апарату лінійного програмування може набути подальшого розвитку, якщо взяти до уваги, що на сьогодні, як правило, немає повної і точної інформації як про цільові показники, так і про обмеження задачі. З урахуванням цього більш перспективним вважаємо використання для задач мінімізації банківських ризиків апарату стохастичного програмування.

Знов звернемося до нормативних актив. Крім системи нормативних показників (норматив ресурсної ліквідності, норматив співвідношення високоліквідних активів до робочих активів, норматив загальної ліквідності, норматив загальної ліквідності, норматив платоспроможності банку) НБУ пропонує систему рейтингової оцінки діяльності комерційних банків за кількома напрямками, у тому числі за якістю активів (ризик ліквідності у вузькому розумінні) та за спроможністю банку з точки зору виконання зобов'язань (ризик ліквідності у широкому розумінні). Рейтингова оцінка здійснюється за п'ятибальною шкалою. Остаточний рейтинг розраховується як середньоарифметична.

Єдине, чого, на нашу думку, бракує зазначеній системі рейтингової оцінки, це шкала аранжування значень та конкретне визначення показників.

2.3. Практика оптимізації ризику по валютних операціях в банках України

Діяльність комерційних банків на валютних ринках «регламентується внутрішнім законодавством, яке визначає права та обов'язки банків, а також їх правила поведінки. Зрозуміло, що в країнах з перехідною економікою, де ринкові відносини перебувають у стадії розбудови (до таких належить і Україна), законодавство спрямоване на певні обмеження діяльності банків на валютному ринку, який також є об'єктом посиленої уваги з боку держави. Залежно від форм валютної політики та системи валютного регулювання в кожній країні формується своя структура валютного ринку» [58].

З початку створення українського «валютного ринку його специфіка полягала в тому, що він був представлений переважно валютною біржею, яка функціонувала як структурний підрозділ Національного банку України. Однак із подальшим розвитком цього ринку і збільшенням обсягів операцій виникла потреба у створенні самостійної структури, через яку здійснювалася б валютна

політика держави. Сьогодні структура валютного ринку зазнала значних змін» [58].

Валютний ризик виникає у випадку невідповідності обсягів активів і зобов'язань банку в іноземній валюті. При цьому виникає відкрита валютна позиція банку — невідповідність між активами і пасивами банку в іноземній валюті.

На розмір відкритої валютної позиції банку, а відповідно на розмір валютного ризику, впливають такі операції:

- купівля, продаж наявної і безготівкової іноземної валюти, у тому числі термінові операції, за якими виникають вимоги і зобов'язання в іноземних валютах, незалежно від способів і форм розрахунків за ними;
- нарахування, отримання, сплатення іноземної валюти у вигляді прибутків і витрат;
- надходження коштів в іноземній валюті до статутного капіталу;
- погашення банком безнадійної заборгованості в іноземній валюті;
- формування резервів в іноземній валюті за рахунок витрат;
- купівля-продаж основних коштів і товарно-матеріальних цінностей за іноземну валюту;
- інші обмінні операції з іноземною валютою.

Роблячи ті чи інші валютні операції банки несуть різні ризики. З метою обмеження ризиків використовуються такі методи страхування (хеджування), як структурна перебудова валютної каси, зміна термінів платежу, кредитування й інвестування в іноземній валюті, дисконтування вимог в інвалюті, одержання рівнобіжних позичок і ін. Усі ці методи зводяться до прагнення здійснити валютні операції до того моменту, коли відбудеться несприятлива зміна курсу валюти, або до вживання заходів по компенсуванню можливих збитків при таких змінах. Сама поява валютного ризику залежить від стану валютної позиції - коли надходжень більше, ніж вимог (або вимог більше, ніж надходжень), позиція вважається відкритою, а при збігу вимог і зобов'язань - закритою.

При "закритій" валютній позиції ніякого ризику не виникає, оскільки можлива сума збитку, наприклад, по продажах буде перекрита точно такою же сумою прибутку по покупках валюти, курс якої перетерпів зміни. Ризик і можливі збитки з'являються лише при "відкритій" валютній позиції. Це, зрозуміло, впливає на результати майбутніх валютних операцій.

Точно також позиції по іноземній валюті сприяють виникненню дисбалансу в русі коштів по рахунках, вимагаючи керування ліквідністю в іноземній валюті. Керування ліквідністю може бути значно ускладнено, коли національна валюта не є вільно конвертованою, що потенційно перешкоджає в ході керування можливості використовувати договори-спот і форвардні угоди в іноземній валюті для цілей ліквідності. У таких випадках необхідно мінімізувати дисбаланс руху засобів по рахунках. Такий підхід може бути розширений безпосередньо оцінкою потенційної втрати, що може дати відкрита позиція. Дійсно, такий підхід проясняє те, що керування ставить своєю метою обмежити потенційну можливість утрат. Для прямої оцінки можливості втрат керівництво визначає розмір збитку, що може бути нанесений у випадку зміни курсу обміну при його русі проти відкритої позиції банку. Для того щоб зробити таку оцінку керівництво робить одне з декількох допущень у відношенні потенційного можливого несприятливого руху обмінного курсу й обчислює втрати, що поніс би банк, провівши переоцінку відкритої позиції банку по цьому гіпотетичному курсі обміну. Розмір потенційних утрат, що могли б мати місце в цьому випадку, лімітується. Цей ліміт може бути виражений як абсолютна величина чи втрати як деякий відсоток якоїсь величини відліку, наприклад, передбачувані чи доходи загальний капітал.

Головним при аналізі валютного ризику є рух грошових коштів (а саме чітке розмежування їх надходження і відпливу).

Світовий досвід доводить, що прогнозувати ризик коливання курсу валюти на короткі часові періоди з достатнім ступенем вірогідності практично неможливо. Довготермінові ж прогнози, хоча й відповідають часто тенденції коливання курсу, мало чим можуть зарадити у мінімізації ризику поточних операцій з іноземною валютою. Реально існує дві можливості для захисту від

ризикі коливання курсу валют:

1. Врівноваження валютних вимог та зобов'язань (ведення валютної позиції).
2. Фіксація валютного курсу по даній угоді на визначеному сторонами рівні.

Основну масу операцій з валютою проводять комерційні банки. Оскільки за чинним законодавством України уповноважені банки мають право самостійно встановлювати курс іноземних валют до української грошової одиниці, то вплив держави на готівкові валютні операції обмежується встановленням курсу Національного банку.

Стан валютної позиції є головним фактором валютного ризику. Валютна позиція визначається як співвідношення вимог та зобов'язань уповноваженого банку в іноземній валюті. У випадку балансу між вимогами та зобов'язаннями валютна позиція вважається закритою, а при наявності розбіжностей - відкритою.

Відкрита валютна позиція може бути "довгою" (вимоги перевищують зобов'язання) або "короткою" (зобов'язання перевищують вимоги). Розмір відкритої валютної позиції уповноваженого банку визначається як сума придбаної за свій рахунок іноземної валюти та проданої за свій рахунок іноземної валюти за той же період часу.

Досягнення балансу вимог та зобов'язань у безготівковій іноземній валюті в банках України здійснюється встановленням ліміту відкритої валютної позиції. Для уповноважених банків з власним капіталом від 1 до 3 млн. євро цей ліміт становить 5% від загального обсягу власних коштів; для банків з капіталом від 3 до 5 млн. євро - 30%; для банків з капіталом зверх 5 млн. євро - 35% від обсягу власних коштів. Таким чином, розбіжність між зобов'язаннями та вимогами в іноземній валюті максимально може досягти 35% власного капіталу банку.

Крім того, що валютний ризик переводу у комерційних банках обмежується державою шляхом законодавчого регулювання, комерційні банки мають можливість регулювати рівень цього ризику за рахунок різниці у курсах валют на біржовому та позабіржовому ринку. Курс конвертованих валют на міжбанківському (позабіржовому) ринку сьогодні нижчий, ніж на торгах Української міжбанківської валютної біржі. Це дає змогу вживати валютний

арбітраж для коригування співвідношення вимог та зобов'язань банку в іноземній валюті, чим банки активно користуються.

Сьогодні перед українськими банками та іншими операторами валютного ринку відкриваються нові можливості для проведення валютного арбітражу на міжнародному ринку валюти.

Національний банк України намагається впливати на операції комерційних банків з іноземною валютою, у тому числі впровадженням резервування коштів комерційних банків в іноземній валюті. Резервування здійснюється у розмірі 15% від залишку валюти. Комерційні банки систематично виражають своє незадоволення цією мірою. Головні їх аргументи - це незрозумілість та недоцільність резервування валютних коштів у грошовій одиниці України і дуже висока ставка резервування. У відповідь Національний банк заявляє, що резервування у валюті буде не вигідно самим банкам.

Ми підтримуємо позицію комерційних банків і вважаємо, що резервування валютних коштів у національній грошовій одиниці нелогічно. Якщо таке резервування має на меті страхування від валютного ризику при переказах валюти за межі України, то воно має здійснюватись саме у валюті. Якщо ж створення резерву є механізмом стримування росту грошової маси та опосередкованим податком на банки, то тоді логіка такого резервування стає зрозумілою.

Роль комерційного банку в операціях з іноземною валютою - це бути між клієнтом і ринком іноземної валюти. Іншими словами, політика захисту від ризику повинна поширюватися і на операції на валютному ринку. Менеджмент повинний утримуватися від ризиків «овернайт», наприклад у формі коротких чи довгих позицій «овернайт» і крім того, установити ліміт денної позиції на рівні, що відбиває нормальні, необхідні для клієнтів операції. Банківський бізнес, у найпростішій формі, - це розміщення прийнятних кредитів і інвестицій і залучення депозитів, він не включає не зв'язаний з цим ризик.

Менеджмент банку повинний розробити формальну політику стосовно лімітів торгівлі «овернайт» і іншим для дилинга, а також стосовно основних клієнтів, що щодня використовують банк у своїх торгових і інвестиційних операціях. Банк повинний мати ефективну систему контролю з метою

спостереження за щоденною діяльністю керування валютних операцій.

Висновки до розділу 2

Підводячи підсумки дослідження методів мінімізації фінансових ризиків в діяльності комерційних банків України ми прийшли до наступних висновків і пропозицій:

1. Більш раціональним механізмом страхування зовнішніх ризиків є тій механізм, де базою для розрахунку відшкодування був би весь прогнозний грошовий потік за операцією.
2. Існуюча сьогодні система резервування коштів під кредити та списання суми процентів за безнадійними кредитами не тільки не виконує функції страхування від зовнішніх ризиків, а є, фактично, способом залучення Національним банком коштів комерційних банків.
3. Потрібно відпрацювати на достатньо детальному рівні порядок торгівлі всіма основними видами вторинних цінних паперів і надати суб'єктам фондового ринку можливість обирати певний їх вид виходячи з власних інтересів.
4. Єдине, чого, бракує системі рейтингової оцінки діяльності комерційних банків, це шкала аранжування значень та конкретне визначення показників.
5. Мінімізація валютних ризиків в Україні здійснюється на двох рівнях:
 - на рівні держави - щодо ризику переводу валюти шляхом встановлення ліміту відкритої валютної позиції комерційних банків;
 - на рівні операторів валютного ринку - шляхом використання валютної різниці на біржовому та позабіржовому ринку.
6. Резервування валютних коштів у національній грошовій одиниці нелогічно. Якщо таке резервування має на меті страхування від валютного ризику при переказах валюти за межі України, то воно має здійснюватись саме у валюті.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ ЗАХИСТУ ВІД ЗОВНІШНІХ ФІНАНСОВИХ РИЗИКІВ У БАНКІВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Напрямки оптимізації фінансового ризику

Оптимізація фінансового ризику - процес досить складний. Він включає системний аналіз діяльності, прогнозування рівня фінансового ризику і відпрацювання оптимальних варіантів дій не тільки у фінансових аспектах діяльності, а й у супутніх галузях.

Стратегія оптимізації фінансових ризиків містить в собі кілька важливих напрямів (рис. 3.1.):

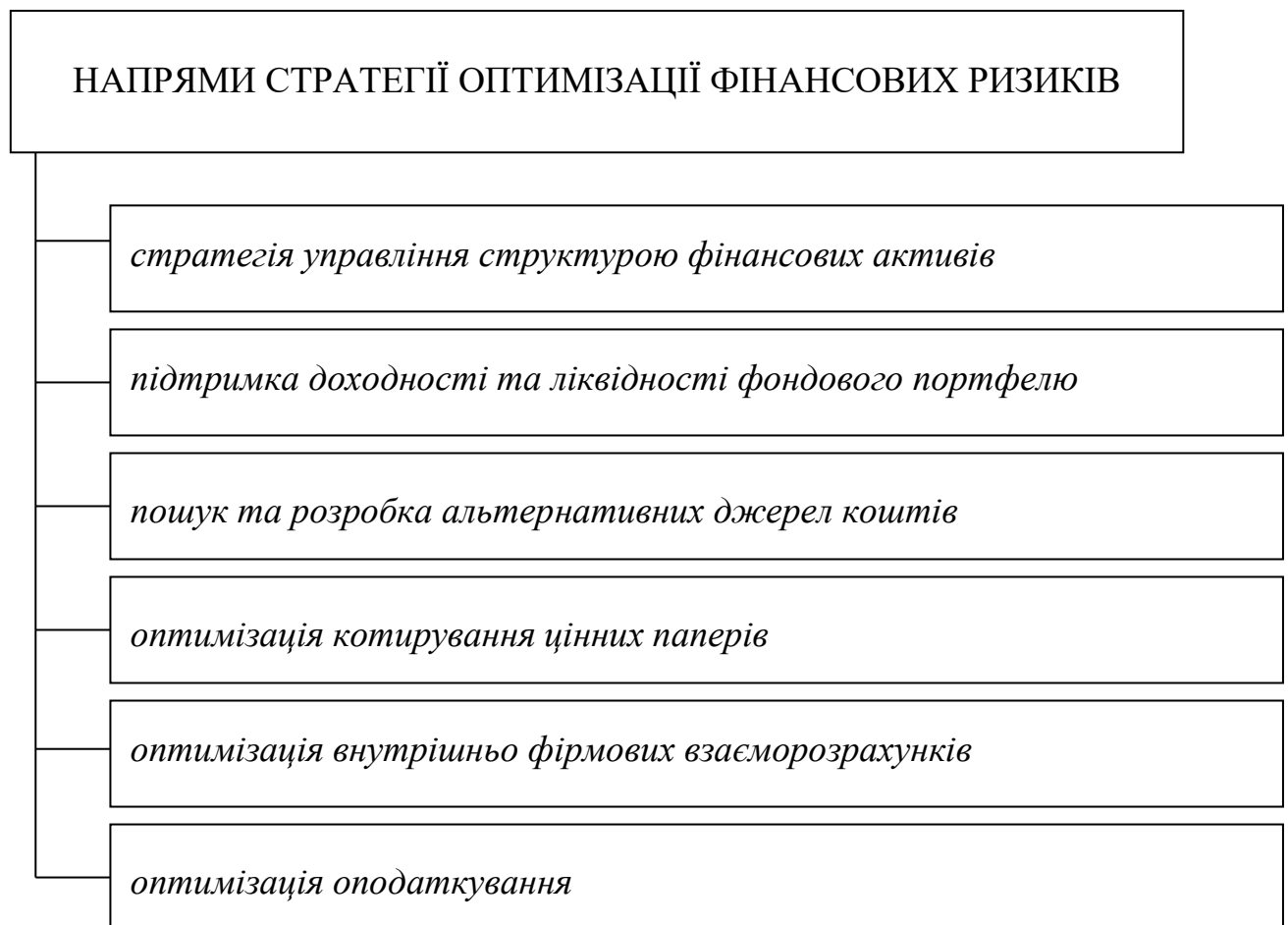

Рис. 3.1. Стратегія оптимізації фінансових ризиків

Кожен з цих напрямків вимагає оцінки існуючих ризиків на локальному

рівні, вибору шляху захисту від них. На нашу думку, сутність цього процесу найбільш повно відбиває термін "хеджування". Часто хеджування розуміють дуже вузько, як систему захисту від валютних ризиків шляхом використання вторинних цінних паперів.

Але зміст цього терміну, що походить від англійського hedge - загорода, загороджувати, обмежувати - полягає у обмеженні ризику. Тому використання терміну "хеджування" виявляється більш коректним, коли мова йде про різні методи захисту від фінансових ризиків. Визначення цих методів як оптимізації, мінімізації, стабілізації, тощо, передбачає певний наголос у їх змісті. Термін "хеджування" не акцентує увагу на способі подолання ризику, а тому виявляється більш нейтральним.

Для оцінки рівня ризику по кредитних операціях та ризику ліквідності ми вважаємо найбільш доречним обчислення рейтингу. Такий метод оснований на аранжуванні значень оціночних показників фінансового ризику і визначенні остаточного рейтингу як середньої арифметичної рейтингів показників. Зрозуміло, що рейтинговий метод оцінки фінансового ризику не може дати досконало точної відповіді про рівень ризику за аналізованою операцією (об'єктом), але рейтинг, у тому числі і запропонований нами метод, відповідає кільком важливим вимогам:

- він розраховується на базі загальноєкономічних показників;
- не вимагає спеціальних математичних знань і може бути використаний економічною службою будь-якого підприємства;
- прив'язаний до форм звітності, що використовується в Україні сьогодні;
- дозволяє, в решті решт, дати оцінку рівня ризику, віднести аналізований об'єкт до певної категорії. Використання більш точних методів не позбавляє необхідності визначитись з аранжуванням значень. При обчисленні, наприклад, дисперсії та середнього квадратичного відхилення однаково постає питання, який ризик вважати прийнятним, а який - занадто великим.

Прийнятність рейтингового методу оцінки зовнішніх ризиків та ризику ліквідності в умовах України підтверджує і те, що Національний банк України впровадив цей метод в оцінку діяльності комерційних банків [25]. Серйозними недоробками методики, запропонованої НБУ є відсутність у методиці двох суттєвих елементів:

- чітко визначених оціночних показників;
- шкали аранжування одержаних значень.

Методика рейтингової оцінки зовнішніх ризиків та ризику ліквідності, яку ми пропонуємо, включає кілька етапів і представлена на рисунку 3.2.

При спробі практичного застосування рейтингового методу до визначення рівня зовнішніх ризиків та ризику ліквідності ми зіткнулися зі складнощами, що змусило вдаватися до деяких спрощень. Тому для досягнення повної прозорості запропонованої методики ми повинні зробити кілька зауважень.

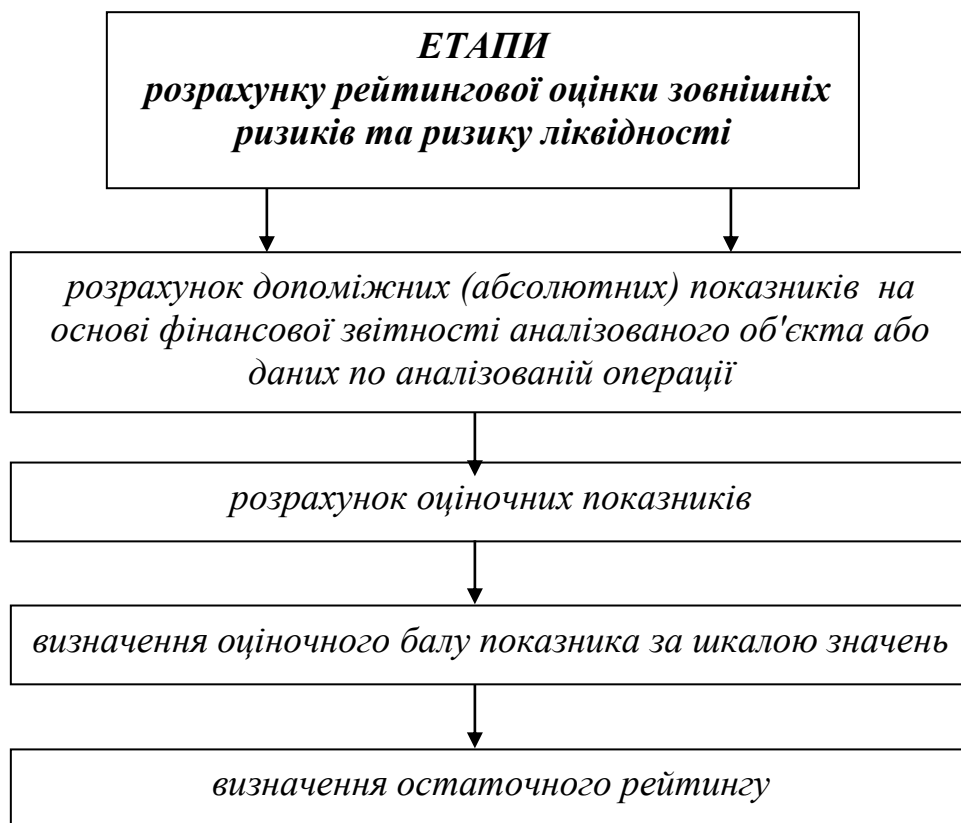

Рис. 3.2. Методика рейтингової оцінки зовнішніх ризиків

Шкала значень оціночних показників була розрахована на базі абсолютних даних про результати діяльності найкрупніших банків України за даними інформаційної фірми "Калина".

Для одержання шкали аранжування значень за окремими оціночними показниками, кожен з цих показників був розрахований для кожного банку окремо. Дані були просортовані за зростанням і відповідно до прогресії за допомогою електронних таблиць програмного забезпечення EXCEL компанії "Microsoft".

Однакові значення приймалися до уваги лише один раз. Одержаний в результаті цього остаточний перелік значень був згрупований за рівнем ризику:

- нульовий ризик;
- мінімальний ризик;
- нормальний ризик;
- значний ризик;
- максимальний ризик.

Граничні значення груп вважалися межею відповідної групи ризику. В такий спосіб ми одержали шкалу аранжування значень оціночних показників по окремих видах фінансового ризику.

Аранжування значень за п'ятибальною шкалою є найоптимальнішим тому, що, з одного боку, дозволяє деталізувати аналіз, а, з іншого боку, виключає надмірне дроблення. У методиці НБУ рейтинг також п'ятибальний: від 1 "сильний" до 5 "незадовільний".

При застосуванні рейтингового методу до визначення рівня фінансового ризику за конкретним об'єктом ми додержувались певних правил.

По-перше, при аранжуванні одержаного результату оціночного показника йому присвоювався бал від 1 до 5 за зростанням ризику: нульовий ризик - 1; мінімальний - 2; нормальний - 3; значний - 4; максимальний - 5.

По-друге, остаточний рейтинг розраховується як середнє арифметичне значення за кількістю показників, а потім коригується на зростання абсолютних показників. Якщо є можливість визначити зростання кількох абсолютних

показників за звітний період, то остаточний рейтинг коригується на середнє арифметичне значення зростання.

По-третє, у випадку одержання нецілого значення остаточного рейтингу його значення округлюється в сторону збільшення. Таким чином ми уникаємо небезпеки віднесення об'єкту, який не зовсім відповідає вимогам певної групи ризику, до цієї групи.

Рейтинговий метод оцінок досить часто вживається для аналізу економічних об'єктів та явищ, особливо якщо мається на увазі значний обсяг даних. До цього часу у вітчизняній економічній літературі цитувалися здебільшого нормальні значення окремих показників діяльності та фінансового стану підприємств в умовах розвинутої ринкової економіки.

Запропоновані ж нами шкали аранжування значень оціночних показників адаптовані до економічних умов України. Крім того, наша методика передбачає можливість добору переліку оціночних показників та перерахування шкали аранжування значень при зміні умов діяльності суб'єкта аналізу та мети аналізу.

Щодо процентного та валютного ризиків ми пропонуємо інші методи хеджування. Це пояснюється, по-перше, специфічністю цих ризиків, а по-друге, специфічністю об'єктів цих ризиків.

Так, державні облігації, на прикладі яких ми пропонуємо метод хеджування процентного ризику, фактично позбавлені цього ризику у його традиційному розумінні, тобто процентного ризику як коливання ставки доходу за цінним папером.

Для хеджування валютного ризику ми пропонуємо, фактично, одну з форм валютного застереження, яке юридичне може бути визначене як купівля (продаж) валюти під відкладальною умовою. Така форма купівлі-продажу іноземної валюти загалом є традиційною для світової практики, хоча останнім часом витісняється такими сучасними інструментами, як форвардні, ф'ючерсні, свопові та опціонні контракти. Ми лише дещо адаптували цю форму валютного контракту до сучасної української фінансової практики.

3.2. Захист від зовнішніх ризиків за допомогою рейтингової оцінки його рівня

Оцінка зовнішніх ризиків базується на показниках фінансового стану та платоспроможності суб'єкта господарювання, які розраховуються виходячи з даних його фінансової звітності. Фінансова звітність в Україні на сьогоднішній день далека від міжнародних стандартів. Для одержання реальних показників необхідно перетворення балансу-брутто позичальника у баланс-нетто.

Ми вважаємо це першим і дуже важливим кроком при аналізі фінансової звітності. Міжурядова робоча група експертів ООН по міжнародних стандартах обліку та звітності сформулювала вимоги до складання балансів та інших форм фінансової звітності у спеціальному документі "Цілі та концепції, що лежать в основі фінансових відомостей".

Очевидно, було б корисно використати позитивний досвід інших країн щодо облікової політики. Проблеми, які існують сьогодні в галузі бухгалтерського обліку на підприємствах України, на наш погляд, зводяться до наступного:

- 1) існують суттєві розбіжності між правилами оцінки, які застосовуються до фінансової звітності третіми особами (наприклад, банками) і для цілей оподаткування;
- 2) не достатньо чітко визначені принципи консолідації звітності в частині визначення:
 - умов, при яких консолідація звітності стає необхідною;
 - значного впливу бухгалтерії одного організаційного підрозділу на бухгалтерію іншого;
- 3) взагалі не визначені правила розрахунку суми гудвілу та його амортизації;
- 4) неможливо пряме використання нормативних значень, встановлених для деяких фінансових коефіцієнтів (ліквідності, платоспроможності, тощо) в міжнародній практиці для оцінки

фінансового стану українських підприємств.

Тим не менше, ми вважаємо, що вже зараз підприємства України мають орієнтуватися на основні принципи облікової політики:

- 1) передбачення: всі можливі збитки відбиваються у бухгалтерській звітності до моменту їх фактичного виникнення, при цьому всі можливі прибутки, як правило, не беруться до уваги до моменту їх фактичного одержання або до тих пір, доки не виникне впевненість в їх реальному одержанні. Частково цей принцип врахований у широко розповсюдженому в Україні касовому методі відображення операцій, коли витрати та надходження суб'єкта господарювання проводяться у бухгалтерському обліку в момент руху коштів. Але у цьому випадку витрати, що обов'язково будуть здійснені, але кошти на них ще не пройшли, вважаються неіснуючими;
- 2) превалювання сутності над формою: операції та інші події повинні бути відображені і показані у фінансовому звіті відповідно до їх фінансового змісту, а не тільки за юридичною формою, якщо вона не відбиває сутності операції;
- 3) суттєвість: фінансова звітність повинна бути представлена в такий спосіб, щоб вона відбивала реальний фінансовий стан підприємства з врахуванням всіх суттєвих аспектів його діяльності.

Питання про становлення інституту облікової політики, яке носить концептуальний характер, тісно зв'язане з питанням про зміст окремих форм фінансової звітності.

З метою вдосконалення аналізу традиційна фінансова звітність може бути доповнена спеціальними відомостями стосовно, наприклад, дебіторської заборгованості. В умовах масових неплатежів, які існують сьогодні в Україні, значення аналізу дебіторської та кредиторської заборгованості важко переоцінити.

Практика доводить, що дебіторська заборгованість часто має фіктивний характер, за нею стоїть не реальна неплатоспроможність, а небажання боржника платити. Вилучення з обігу коштів у вигляді фіктивної дебіторської заборгованості змушує банки компенсувати їх за рахунок залучених коштів, тобто збільшення обсягів кредиторської заборгованості.

По-друге, співставлення дебіторської і кредиторської заборгованості дає можливість оцінити ефективність діяльності підприємства. Якщо підприємство має односторонню прострочену кредиторську заборгованість своїм постачальникам, бюджету, іншим кредиторам, то причина неплатежів, як правило, носить внутрішній характер. Взаємні ж борги частіше є наслідком зовнішніх причин.

По-третє, аналіз термінів дебіторської заборгованості дає можливість з практично стопроцентною точністю зробити висновок про реальність її повернення. Як правило, дебіторська заборгованість зі строком погашення до кінця поточного року вважається реальною до повернення, а зі строком погашення більше року - безнадійною. Довгострокова дебіторська або кредиторська заборгованість з метою досягнення реальності балансу має бути віднесена до першого розділу активу або пасиву відповідно.

Специфіка української банківської системи, яка на сьогоднішній день ще остаточно не сформована і знаходиться у стані руху, дуже ускладнює порівняння кількісних показників роботи українських банків зі світовими нормами навіть тоді, коли наявна статистика дозволяє розрахувати показники, що взагалі можуть бути порівняні. Джерело цього парадоксу - у принциповій різниці між українськими західними банківськими установами. Український банк має відносно невеликі розміри та обмежений спектр здійснюваних операцій. Тому будь-які кількісні порівняння українського та західного банку виявляються необґрунтованими, якщо не враховується якісна різниця між ними, та неможливими, якщо ця різниця береться до уваги.

Таким чином, через відсутність зовнішньої бази для порівняння дослідження повинно спиратися на внутрішню базу, на середньоукраїнський

рівень.

Ми вважаємо за краще використати для оцінки активного зовнішніх ризиків формулу звичайного (простого) рейтингу, оскільки обрані нами банки належать до досить однорідної групи. Але ми цілком погоджуємося з думкою російських науковців про те, що у випадку використання більшої за кількістю і менш однорідної вибірки необхідно попередньо згрупувати об'єкти аналізу за їх якістю.

На основі фінансової звітності аналізованого підприємства ми пропонуємо розраховувати такі допоміжні показники:

1. СФ - статутний фонд - сплачений статутний фонд на звітну дату.
2. БП - балансовий прибуток - прибуток за аналізований період після відрахування податків та неподаткових платежів.
3. А - активи - включають основні фонди, оборотні активи, дебіторська розрахунки, фінансові вкладення, інші активи.
4. ЧА - чисті активи - активи без врахування внутрішнього обігу, витрат майбутніх періодів, нарахованих, але не сплачених витрат.
5. К - кредитори - загальна кредиторська заборгованість (для банків включає загальну суму депозитів юридичних та фізичних осіб).
6. ЧП - чисті пасиви - загальні пасиви без доходів майбутніх періодів, внутрішнього обігу, неодержаних доходів та прибутку.

На базі первинних абсолютних показників ми пропонуємо розраховувати оціночні показники, за допомогою яких буде обчислений остаточний рейтинг:

1. Рентабельність капіталу: $БП \div СФ$.
2. Рентабельність активів: $БП \div А$.
3. Рентабельність чистих активів: $БП \div ЧА$.
4. Коефіцієнт фінансового ризику: $СФ \div К$.
5. Норма боргу на власні кошти: $К \div СФ$.

Робити висновки щодо аналізованого об'єкту можна тільки з врахуванням

галузових особливостей, політики державного регулювання та інших умов. Специфіка банківської діяльності в Україні полягає, зокрема, у тому, що:

- розмір статутних фондів банків регулюється законодавством;
- швидкість обігу капіталу банків відповідає загальноекономічним тенденціям;
- банківські установи в Україні досить тривалий час мали змогу одержувати екстраприбуток. Цей процес незавершений ще й досі. Можливості одержання екстраприбутку залежать, головним чином, від розміру банку та його впливу на спеціалізований ринок. Тому великі банки України неохоче погоджуються працювати за "просто прибуток". Тож необхідно пам'ятати, що нормальний прибуток для банків зараз далеко не дорівнює нормальному прибутку підприємств інших галузей.

Ми вирішили, що врахувати всі ці особливості простіше і зручніше всього у шкалі аранжування значень оціночних показників. Логіка при цьому була така: банки України, на базі даних яких була розрахована шкала аранжування, у своїй діяльності вже враховують вимоги законодавства і регулюючі заходи держави.

Крім того, ми розглядали існуючі показники як такі, що справедливі для всієї галузі, тобто ми виходимо з припущення, що одержаний нами найкращий показник якогось банку дійсно є найкращим, найгірший - дійсно є найгіршим. В результаті ми одержали таку шкалу значень (табл. 3.1.).

Відповідно до цієї шкали рейтинг зовнішніх ризиків, наприклад для АТ “УкрСиббанк” станом на перше липня 2021 р. виглядає наступним чином. Абсолютні показники: БП=34,0 млн. грн., СФ=188,0 млн. грн., А=6928,1 млн. грн., ЧА=5758,7 млн. грн., К=946,7 млн. грн. Значення оціночних коефіцієнтів та відповідні бали за шкалою значень наведені у таблиці 3.2.

Таблиця 3.1

Значення оціночних показників зовнішніх ризиків відповідно до групи
ризиків

Назва показника	Нульовий ризик	Мінімаль- ний ризик	Нормаль- ний ризик	Значний ризик	Максималь- ний ризик
1. Рентабельність капіталу	0,98 і вище	0,76-0,97	0,51-0,75	0,026-0,50	до 0,025
2. Рентабельність активів	0,081 і вище	0,041-0,080	0,031-0,040	0,021-0,030	до 0,020
3. Рентабельність чистих активів	0,081 і вище	0,056-0,080	0,030-0,055	0,013-0,029	до 0,012
4. Коефіцієнт фінансового ризику	до 2,40	2,41-4,49	4,50-6,22	6,23-12,0	12,0 і вище
5. Норма боргу на власні кошти	до 0,92	0,93-0,96	0,97-1,00	1,01-1,09	1,10 і вище

Джерело: розроблено автором

Отже, остаточний рейтинг банку за оціночними показниками складає:

$$4+2+3+1+2=12; 12:5=2,4.$$

Зростання розміру активів банку за перший квартал 2021 р. складало 1,50, а зростання прибутку - 0,25. Середнє зростання абсолютних показників, відповідно, 0,875. Тоді значення рейтингу, скориговане на рост абсолютних показників, складатиме 2,1.

Після округлення в сторону збільшення відповідно до викладених вище припущень одержуємо остаточний рейтинг 3. Тобто банк відноситься до групи нормального ризику і кредит йому може бути наданий при наявності надійного забезпечення навіть якщо воно складатиме менше 100% суми основного боргу.

Таблиця 3.2.

Оцінка фінансових ризиків по АТ “УкрСиббанк”

Назва показника	Значення	Бал відповідно до шкали аранжування
1. Рентабельність капіталу	0,18	4
2. Рентабельність активів	0,005	2
3. Коефіцієнт фінансового ризику	5,04	3
4. Норма боргу на власні кошти	0,2	1
5. Рентабельність чистих активів	0,006	2

Джерело: розроблено автором

3.3. Рейтингова оцінка ризику ліквідності

Оціночні показники ризику ліквідності дещо схожі на показники зовнішніх ризиків, оскільки ми пропонуємо методику оцінки ризику ліквідності у широкому розумінні, а не ліквідності окремих операцій або активів. "Широкий" ризик ліквідності, як вже зазначалося вище, визначається співвідношенням активів і пасивів аналізованого об'єкту. Отже, для оцінки рівня ризику ліквідності балансу ми будемо використовувати наступні абсолютні показники:

1. А- активи - сукупність всіх активів підприємства, включаючи основні засоби, дебіторські розрахунки, фінансові вкладення та збитки.
2. ЧА - чисті активи - активи без врахування внутрішнього обігу, затрат майбутніх періодів, нарахованих але не сплачених витрат.
3. ВА - абсолютно ліквідні активи - каса, грошові кошти на рахунках та інші прирівняні до них кошти.
4. ЧП - чисті пасиви - загальні пасиви без доходів майбутніх

періодів, внутрішнього обігу, недержаних доходів та прибутку.

Для оцінки ризику ліквідності ми використовували показники структури активів та оціночні показники:

1. Вага чистих активів у загальних активах: $ЧА \div A$.
2. Вага високоліквідних активів у загальних активах: $ВА \div A$.
3. Вага високоліквідних активів у чистих активах: $ВА \div ЧА$.
4. Загальний коефіцієнт ліквідності: $A \div ЧП$.
5. Коефіцієнт чистої ліквідності: $ЧА \div ЧП$.
6. Коефіцієнт абсолютної ліквідності: $ВА \div ЧП$.

Запропоновані коефіцієнти ліквідності принципово відрізняються від нормативних коефіцієнтів ліквідності, встановлених Національним банком України. НБУ вимагає дотримання відповідності між активами та пасивами за строком їх погашення (до 1-го місяця, до 3-х місяців, тощо). Ми ж виходимо з якісних характеристик активів і класифікуємо їх відповідно як загальні, чисті та високоліквідні.

Ми пропонуємо шкалу значень оціночних показників ризику ліквідності, розраховану на базі абсолютних балансових показників по найкрупніших банках України. Така шкала, на нашу думку, є коректною базою для оцінки з кількох причин:

- оскільки банки в цілому намагаються дотримуватись встановлених державою нормативів, то в такий спосіб враховується особливості державного регулювання структури активів та рівня ліквідності;
- одночасно ми позбавляємось необхідності окремого врахування особливостей економічної ситуації, оскільки базуємось на показниках, які відповідають існуючим "правилам гри".

Зрозуміло, що запропонована нами шкала значень не може розглядатися як остаточна на тривалий період часу. Можливість коригування цієї шкали відповідно до зміни ситуації та цілей аналізу ми схильні вважати достоїнством запропонованої нами методики.

В таблиці 3.3. наводяться результати по групах ризику.

Таблиця 3.3.

Ранжування значення показників ліквідності по групах ризику

Назва показника	Нульовий ризик	Мінімальний ризик	Нормальний ризик	Значний ризик	Максимальний ризик
1. Вага чистих активів у загальних активах	0,95 і вище	0,88-0,94	0,81-0,87	0,72-0,80	до 0,71
2. Вага високоліквідних активів у загальних активах	0,36 і вище	0,25-0,35	0,16-0,24	0,08-0,15	до 0,07
3. Вага високоліквідних активів у чистих активах	0,40 і вище	0,28-0,39	0,19-0,27	0,1-0,18	до 0,09
4. Коефіцієнт загальної ліквідності	1,38 і вище	1,24-1,37	1,14-1,23	1,06-1,13	до 1,05
5. Коефіцієнт чистої ліквідності	1,11 і вище	1,06-1,10	1,01-1,05	0,92-1,00	до 0,91
6. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,41 і вище	0,29-0,40	0,20-0,28	0,11-0,19	до 0,10

Джерело: розроблено автором

При використанні запропонованої системи оцінки ризику ліквідності через обчислення рейтингу для АТ “УкрСиббанк” були одержані такі результати:

- загальні активи - 6928,1 млн. грн.;
- чисті активи - 5758,7 млн. грн.;
- високоліквідні активи - 5399,5 млн. грн.;
- чисті пасиви - 5758,7 млн. грн.

Оціночні показники:

1. Вага чистих активів у загальних активах - 0,83; 3 бали;
2. Вага високоліквідних активів у загальних активах - 0,20; 3 бали.
3. Вага високоліквідних активів у чистих активах - 0,24; 3 бали.

4. Коефіцієнт загальної ліквідності - 1,20; 3 бали.
5. Коефіцієнт чистої ліквідності - 1,00; 2 бали.
6. Коефіцієнт абсолютної ліквідності - 0,24; 3 бали.

Отже, остаточний рейтинг ризику ліквідності для АТ “УкрСиббанк” складає:

$$(3+3+3+3+2+3):6=2,83.$$

Темп росту активів за перший квартал 2021 р. у АТ “УкрСиббанк” складав 0,93. Відкоригований рейтинг складає 2,63. Після округлення одержуємо остаточний рейтинг 3. Тобто за ризиком ліквідності банк відноситься до групи нормального ризику, що може трактуватися як досить міцне фінансове становище.

3.4. Шляхи підвищення доходності банку з урахуванням ризиків його цінової політики на ринку банківських послуг

Ефективне керування прибутковістю й ризиками банківського бізнесу можливо лише за умови вибору оптимальних рішень по їхній збалансованості. Підвищення прибутковості банківських операцій дозволяє збільшувати вартість банку за рахунок капіталізації прибутку, а керування ризиками забезпечує зниження волатильності грошового потоку банку, підвищуючи його фінансову стабільність. Збільшення маржі прибутку в умовах падіння прибутковості ринків - завдання, тісно пов'язана з керуванням ризиками й прийняттям оптимальних рішень за критерієм прибутковість/ризик. Зниження вартості приваблюваних ресурсів приведе до втрати конкурентних позицій банку, утримання за всяку ціну високих ставок кредитування викличе погіршення якості активів, скорочення витрат може привести до втрати кваліфікованого персоналу й зашкодити іміджу банку.

Гнучкість цін і тарифів для клієнтів різних категорій під різні гарантії, послуги в сполученні з високою рейтинговою оцінкою надійності дозволяють комерційним банкам вигравати в конкурентній боротьбі на ринку депозитів,

позичкових капіталів , інших послуг .

У зв'язку із цим з'являється нагальна потреба розгляду напрямків ціноутворення вартості банківських операцій у цей час.

Оскільки банківська операція є товаром - вона має властивості товару. такими як індивідуальність, якість, цінність, доступність. Разом з тим банківська операція - це унікальний товар, через те, що має властиві лише їй властивості - невідчутність, невіддільність, мінливість, недовговічність, відсутність власності.

Відповідно до діючого законодавства банки можуть виконувати наступні операції:

- залучати кошти фізичних й юридичних осіб у вклади до запитання й на певний строк;
- розміщати притягнуті від фізичних й юридичних осіб внески від свого імені й за свій рахунок;
- відкривати й вести рахунки клієнтів і банків-кореспондентів;
- здійснювати розрахунки за дорученнями фізичних й юридичних осіб;
- інкасувати кошти, векселі, платіжні й розрахункові документи й здійснювати касове обслуговування фізичних й юридичних осіб;
- купувати й продавати іноземну валюту в наявній і безготівковій формах;
- залучати у внески й розміщати дорогоцінні метали;
- видавати банківські гарантії й т.д.

Нові банківські продукти й послуги - це результат діяльності банку, спрямовані на одержання додаткових доходів за допомогою інновацій і сприяння клієнтові в одержанні прибутку.

Банківські операції й послуги, як і будь-який інший товар, мають вартість і ціну. Реалізація операції (послуги) і покриття тим самим понесених банком витрат є основою фінансово-господарської діяльності банківських установ (незважаючи на те, що в деяких випадках банківські послуги можуть виявлятися на безоплатній основі).

Одночасно, банк може одержати доход, приміром, за рахунок зміни курсу іноземної валюти й переоцінки валютних коштів, за рахунок штрафів, отриманих

у результаті господарської суперечки, при відновленні сум, раніше списаних на витрати й т.д. Проте, банківські операції й послуги - це той товар, без реалізації яких діяльність банку губить усякий зміст. Іншим не менш важливим для нас поняттям є ціноутворення банківських операцій (послуг).

Поняття ціноутворення банківських операцій/послуг стало активно використатися у вітчизняній практиці з початку ринкових перетворень, коли ціна даного товару стала відігравати значну роль. У цей час стосовно до ціноутворення банківських операцій/послуг не існує єдиного прийнятого як певний стандарт визначення.

Ціноутворення банківських операцій/послуг варто розглядати як кінцевий результат економічної діяльності комерційного банку по визначенню, установленню й зміні цін на банківські операції/послуг. Отже, ціноутворення банківських операцій/послуг є слідством процесу ціноутворення в комерційному банку.

У процесі ціноутворення банки керуються такими критеріями як життєвий цикл операції/послуги; корисність для споживачів й економічна ефективність. Стратегія банків при цьому підлегла прагненню перевершити конкурентів як ціноутворення, об'єктивності й доступності цін для клієнтів, займаній частці ринку.

Неодмінними властивостями ціноутворення банківських операцій/послуг є науково-технічна новизна, виробнича застосовність і комерційна реалізуємість. Відсутність кожного із трьох властивостей негативно позначається на ціноутворенні банківських операцій.

Для банківського ціноутворення - як процесу - характерні етапи, серед яких:

- визначення мети;
- вибір стратегії;
- вироблення реалізації стратегії;
- визначення умов й організації процесу;
- реалізація прийнятих планів;

- контроль, аналіз, нагромадження досвіду й оцінка ефективності ціноутворення.

Зіставляючи різні підходи до ціноутворення банківських операцій/послуг, можна запропонувати наступне визначення: ціноутворення банківських операцій/послуг – це економічний процес, спрямований на формування, установлення й зміну цін, в основу якого покладена сукупність принципів, методів і форм керування процесами, зайнятими цією діяльністю комерційними банками і їхнім персоналом.

Цілі, які переслідує банківське ціноутворення, можна згрупувати в такий спосіб (рис.3.3.).

Для сучасних комерційних банків, вихованих на високих процентних доходах кредитного ринку, стало великою проблемою втримувати на належному рівні рентабельність позичкових операцій. Втрати від зниження загальних процентних доходів змушують банки до пошуку інших джерел одержання прибутку. У багатьох випадках до висновку про необхідність диверсифікованості портфельної стратегії банки приходять після тривалих спроб стабілізувати зменшувані прибутки методом оперативного керування ресурсами. Цей підхід не завжди виявляється ефективним. Нерідко потрібні більше радикальні міри, такі як зміна бізнесу-портфеля.

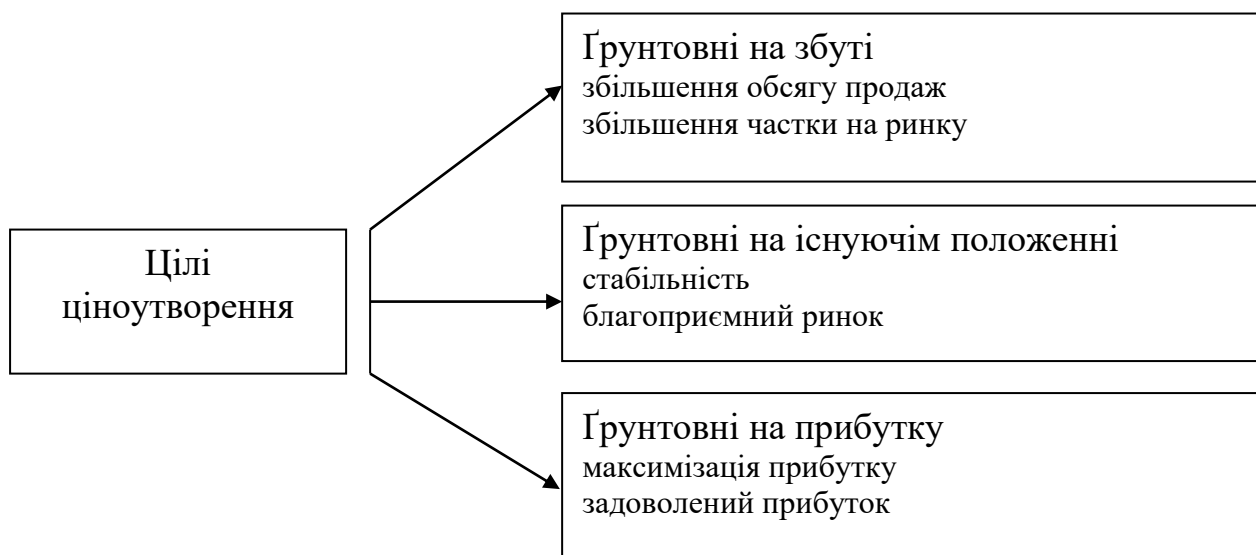

Рис. 3.3. Групи цілей ціноутворення

Причинами диверсифікованості, як правило, є загальне насичення ринку, зниження попиту на окремі банківські послуги. Звичайні симптоми цього - зменшення норми повернення понесених банком витрат і низький рівень віддачі від інвестицій. Щоб залишатися рентабельним у довгостроковій перспективі банку необхідно постійно оновлюватися, залучати нові ресурси, користуючись різними джерелами, розробляти нові послуги, проникати на нові ринки.

Грамотна й досить активна політика комерційних банків на ринку позичкових капіталів забезпечує формування стабільної процентної маржі. Українська практика така, що переважне зростання процентних доходів над непроцентними, так само як і формування більшої частини банківського прибутку за рахунок позичкових й аналогічних їм операцій є одним із принципів діяльності. Разом з тим, захоплення позичковими операціями крім високих ризиків, їх супровідних, таїть у собі ще одну небезпеку - штучне гальмування процесів, що розвивають операції, які покликані формувати непроцентні доходи. Як правило, непроцентні доходи створюються в області роздрібних послуг банку, приміром, при наданні нетрадиційних банківських послуг фізичним й юридичним особам. Розвиток цього напрямку з повною підставою можна розглядати як можливість в іншій стратегічній області ведення бізнесу досягти своїх цілей, наприклад, одержання прибутку.

При активізації дій банку на даному ринку неминучий перерозподіл у структурі доходів; при цьому частка процентних доходів у загальній масі доходів знизитися. Частка ж непроцентних доходів, навпроти, зросте. Щоб представити взаємозв'язку між процентної маржею і непроцентними доходами, розглянемо модель формування прибутку (рис. 3.4).

Щоб не порушувати сформовані параметри ефективності діяльності банку, зниження процентних доходів повинне компенсуватися зростанням непроцентних доходів, отже, необхідно задіяти регулюючий цей процес механізм, або змінити акценти в проведеній процентній політиці банку.

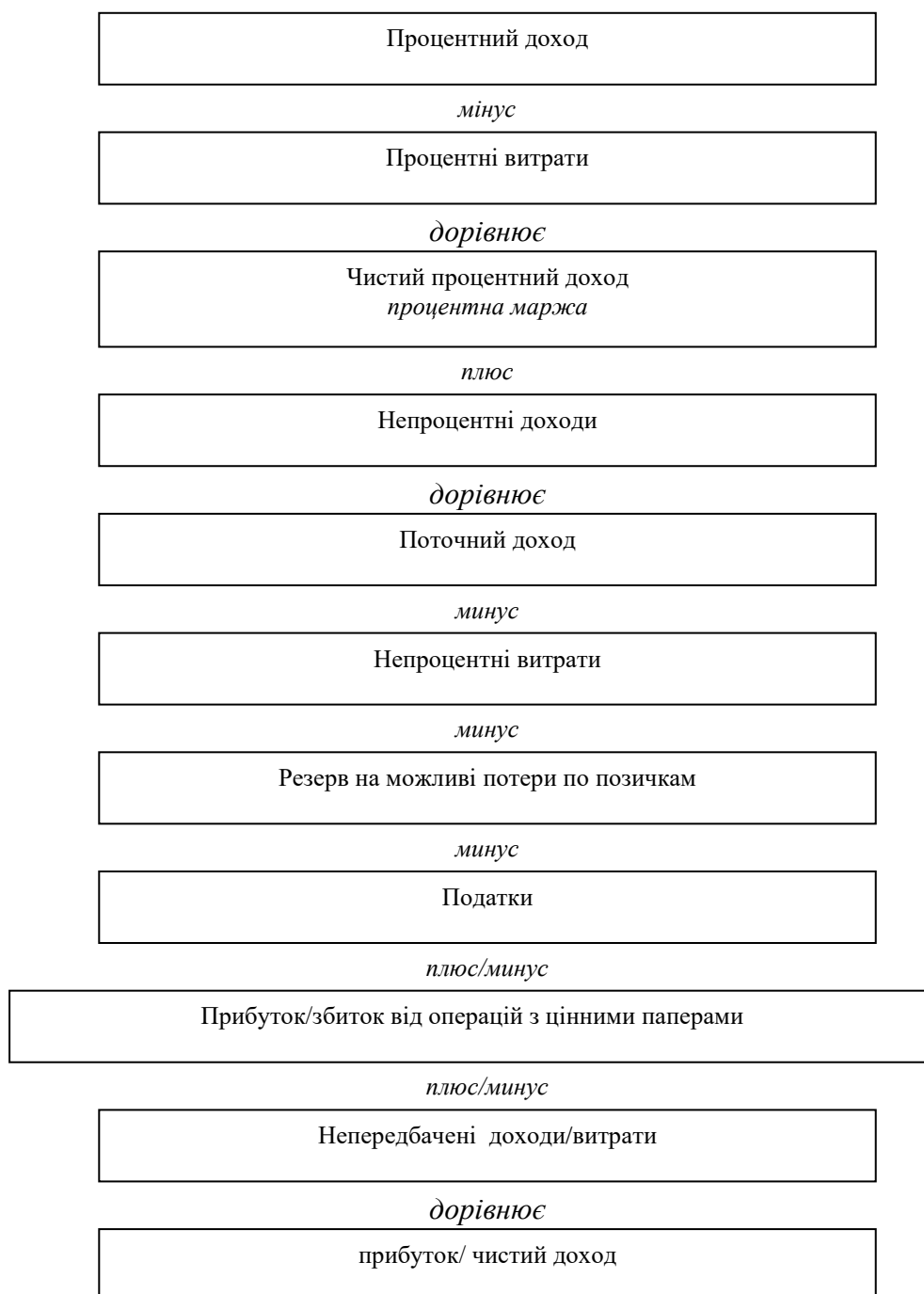

Рис. 3.4. Модель формування прибутку комерційного банку

Джерело: розроблено автором

На наш погляд, найцікавішим представляється пошук нових напрямків у процентній політиці комерційного банку. Наша пропозиція зводиться до наступного: змінити рольові функції відсотка за кредит і комісії банку. У цей час

прийнята така позиція: «відсоток + комісія» (наприклад, 19% за кредит й 1% комісії банку). Ми вважаємо більше ефективним зміну цінової політики у зворотну сторону, а саме 19% комісії банку й 1% за кредит.

Розглянемо аргументацію даної пропозиції на умовному прикладі (рис. 3.5.).

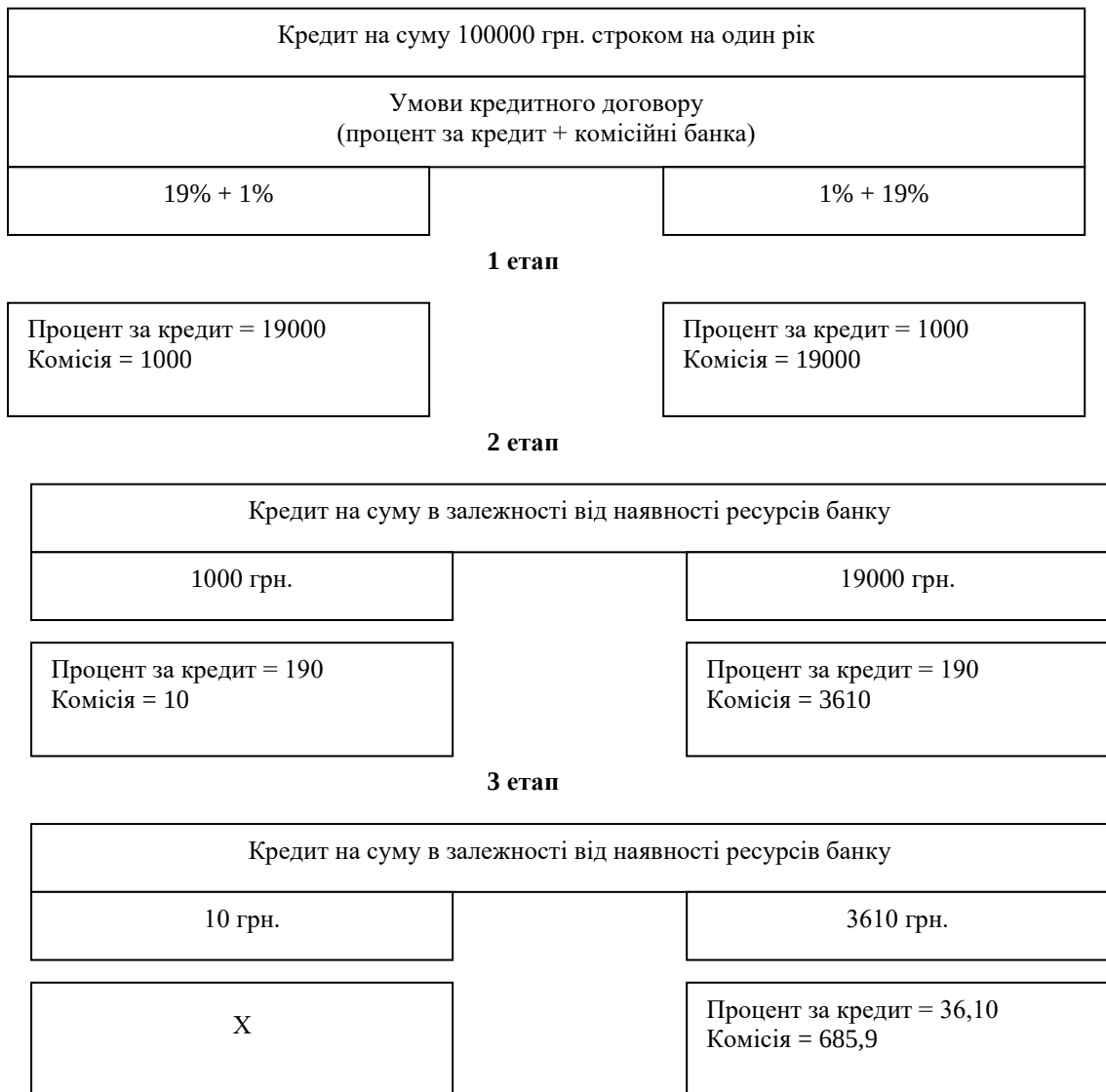

Рис. 3.5. Порівняльна характеристика цінових політик банку

Джерело: розроблено автором

Для більше повної наочності будемо вважати, що встановлений відсоток за кредит стягується по закінченню договору в повному обсязі до величини кредиту.

У першому варіанті сума кредиту становить 100000 грн. строком на 1 рік під 19% річних. Комісія банку – 1 %. У цьому випадку, при висновку кредитного договору обсяг ресурсного портфеля банку збільшується тільки на величину

комісійних послуг – 1000 грн. (100000 грн. × 1%). По закінченні терміну дії кредитного договору банк одержить ще 19000 грн. у вигляді оплачених відсотків за кредит. Але це буде через рік. Отже, протягом цього часу як ресурсний потенціал у банку буде всього лише 1000 грн., яку можна буде видати у вигляді кредиту наступному клієнтові.

Ситуація різко міняється, якщо основний упор банк буде робити на оплаті за свої комісійні послуги. Так, при тих же вихідних даних, відсоток за кредит буде становити всього лише 1000 грн., але зате величина комісійних різко зросте до 19000 грн., що дозволить не тільки збільшити ресурсний потенціал банку, але й зробити наступну кредитну операцію в набагато більшому обсязі. Цей ланцюжок виявиться більше довше, що дозволить банку швидше наростити свій обсяг.

У результаті економічний ефект від впровадження даної пропозиції буде становити 4522 грн. (табл. 3.4.)

Таблиця 3.4.

Розрахунок економічного ефекту при зміні цінової політики банку, грн.

Етапи кредитування	Загальна величина доходу банку (відсоток за кредит + комісійні)	
	Варіант 1 Відсоток за кредит = 19% Комісійні = 1%	Варіант 1 Відсоток за кредит = 1% Комісійні = 19%
1	20000	20000
2	200	3800
3	-	722
Разом	20200	24522
Економічний ефект	-	4522

Джерело: розроблено автором

На наш погляд, дане пропозицію є досить цікавим й економічно обґрунтованим.

Однак, необхідно враховувати й сформовані реалії в банківській діяльності.

Практика показує, що сучасний стан конкурентних відносин у сфері банківських послуг характеризується перевагою нецінових методів боротьби. Рамки, у межах яких банк має можливість маневрувати процентними ставками по

кредитних і депозитних операціях, обмежені споживчими перевагами. Приміром, низькі процентні ставки, оголошені комерційними банками по внесках в іноземній валюті привели до того, що більша частина коштів домогосподарств (по оцінках з різних джерел ця сума становлять від 1 млрд. дол. США) перебуває не на рахунках у банках, а на руках у населення. У свою чергу й підвищення депозитних ставок з метою вилучення вільних коштів населення для банків небажана акція, оскільки вона неефективна з погляду подальшого використання дорогих інвалютних кредитних притягнутих ресурсів. Результатом незбалансованості інтересів банків і домогосподарств на ринку депозитів, як правило, є розширення ринку спекулятивних операцій з іноземною валютою.

Зниження ставок по банківських вкладах, безсумнівно, буде сприяти відливу внесків й, можливо, втрати банківської ліквідності. У чинність ендогенних й екзогенних факторів можливості цінової конкуренції обмежені.

По-перше, у міру розвитку й удосконалювання банківської галузі, на перші ролі виходять великі комерційні банки, що володіють значними фінансовими можливості вести тривалу цінову боротьбу з конкурентами.

Як показує світовий досвід, цінові сутички між великими банками нерідко приводять до самознищення основних фігурантів боротьби й, відповідно, знижує інтерес до цінового методу.

По-друге, правильний підхід банків до організації нецінової конкуренції сприяє більше ефективному використанню ресурсів.

По-третє, запити споживачів банківських послуг ускладнилися, економічне суперництво банків зосереджене не тільки на ціні, але й на таких нецінових факторах як якість обслуговування, реклама, імідж, фірмовий стиль, надійність, прозорість результатів діяльності.

По-четверте, при олігополії цінова конкуренція менш ефективна, оскільки зниження цін на послуги одного або групи банків негайно приведе до аналогічних кроків з боку конкурентів.

Деякі можливі підходи до оцінки й вироблення відповідних мір з боку фірм-конкурентів дані нижче (рис. 3.6).

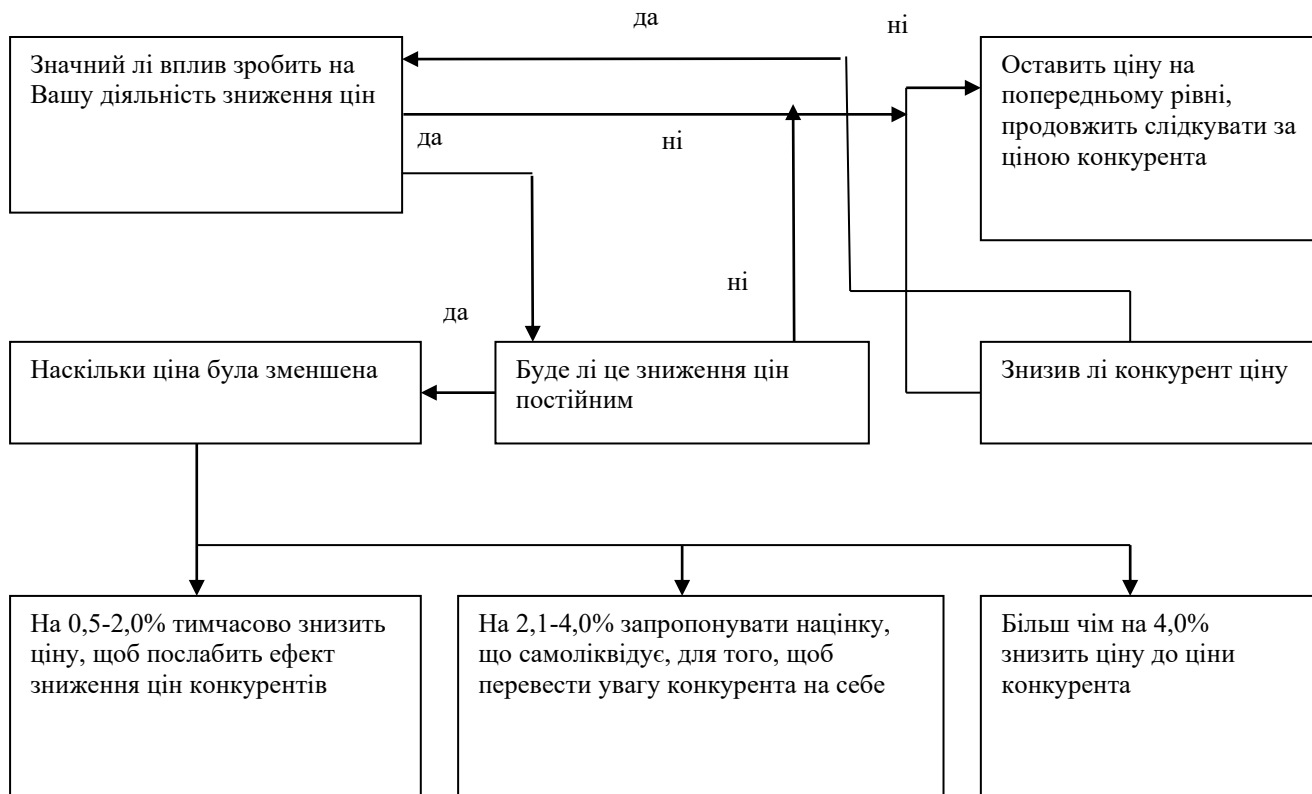

Рис 3.6. Можливі заходи на дії конкурентів по зниженню цін

Джерело: розроблено автором

Нерідко альтернативою цінової конкуренції виступають інші стратегії ціноутворення: лідерство в цінах, призначення цін, угоди, договір.

По-п'яте, цінова конкуренція обмежена українським законодавством.

Вивчення основних рис ринкової конкуренції дозволяє зробити висновок про те, що даний метод ціноутворення припускає деяке зниження витрат банку й цін на банківські послуги. Однак, і це важлива негативна характеристика методу, він не заохочує ріст якості й розмаїтості асортиментів самих послуг. При ціновому методі банк веде боротьбу на виснаження ресурсів, не одержуючи при цьому явної переваги перед конкурентами.

Таким чином, говорячи про вплив конкуренції на встановлення й зміну цін банківських послуг, необхідно відповісти, що методи цінової й нецінової конкуренції активно використовуються в процесах ціноутворення, що відбуваються на ринку банківських послуг. Однак цінова конкуренція, як метод, поступово

губить свій вплив, поступаючись місцем неціновим методам.

У свою чергу нецінові методи слабо освоєні українськими комерційними банками й поки не роблять якого-небудь серйозного впливу на процес установалення цін на банківські послуги.

Процес надання послуг можна розглядати з позиції маркетингової гри, коли кожен учасник акту купівлі-продажу послуги, переслідуючи власні інтереси - розмір виграшу, прибутку, економію за часом і т.д. прагне обмежити потреба один одного.

Зміна ціни на банківську послугу робить на обсяг попиту двоякий вплив (рис. 3.7).

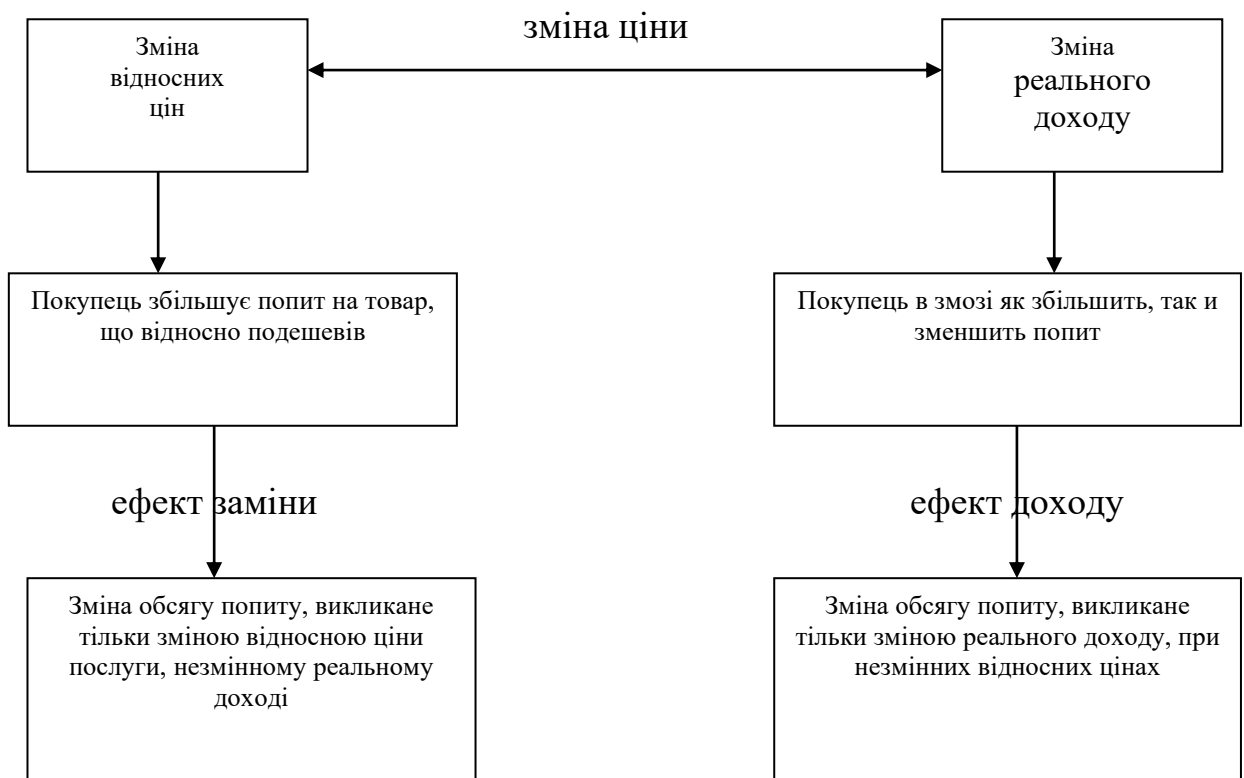

Рис. 3.7. Двоякий вплив зміни ціни на обсяг потреб

Джерело: розроблено автором

Ринкові закони передбачають, що в умовах становлення, розвитку, удосконалювання й панування вільного підприємництва ціни на товари й послуги визначаються відповідно до оптимального співвідношення між попитом та

пропозицією. Їхній вплив тим більше, ніж ближче економіка просунулася до вільного підприємництва.

В умовах української економіки вплив факторів попиту та пропозиції в банківському ціноутворенні не можна назвати визначальною, проте, дані фактори в певній мері впливають на порядок установлення цін на банківські послуги.

Висновки до розділу 3

Підводячи підсумки дослідження шляхів захисту від фінансових ризиків у банківській діяльності ми прийшли до наступних висновків і пропозицій:

1. Для оцінки рівня ризику по кредитних операціях та ризику ліквідності найбільш доречним виступає обчислення рейтингу.
2. Методика рейтингової оцінки зовнішніх ризиків та ризику ліквідності повинна включати наступні етапи:
 - розрахунок допоміжних (абсолютних) показників на основі фінансової звітності аналізованого об'єкта або даних по аналізованій операції;
 - розрахунок оціночних показників;
 - визначення оціночного балу показника за шкалою значень;
 - визначення остаточного рейтингу.
3. Для хеджування валютного ризику пропонується, фактично, одна з форм валютного застереження, яка юридичне може бути визначена як купівля (продаж) валюти під відкладальною умовою.
4. Головним завданням оцінки процентного ризику по державних облігаціях є визначення впливу зміни облікової ставки Національного банку на доходність або ціну облігації державної внутрішньої позики
5. Найцікавішим представляється пошук нових напрямків у процентній політиці комерційного банку. Наша пропозиція зводиться до наступного: змінити рольові функції відсотка за кредит і комісії банку.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження нами були зроблені наступні висновки.

1. Стійкість фінансової системи комерційних банків значною мірою залежить від уміння впливати та регулювати зовнішні фінансові ризики, рівень яких зростає в умовах нестабільності, невизначеності та наростання кризових явищ у економіці.

2. Сучасні підходи до визначення природи фінансових ризиків комерційних банків виявляють вплив на рівень ризиків, характеризують впливом важелі як систему, однак вони не дають ефективного результату як на рівні окремих банків, так і на державному рівні у цілому. Виникає можливість стихійної пропозиції ризикам, особливо у зв'язку із неконтрольованим розвитком фінансового ринку. Запобігання такій можливості передбачає проведення НБУ ефективної регулюючої політики, спрямованої на обґрунтування заходів, альтернативним існуючим в галузі стабілізації ризиків у фінансовій діяльності банків.

3. Природа економічного ризику, що полягає у невизначеності внаслідок зрушень на макро- та мікрорівні і викликаних ними коливань результатів господарювання відносно очікуваних (прогнозних) значень повинна по-перше, відноситись і до фінансових ризиків комерційних банків; по-друге, розглядатися комплексно, як у позитивному, так і в негативному аспектах; по-третє, враховувати спекулятивний характер фінансового ризику, тобто можливість одержання внаслідок існування невизначеності у фінансовій сфері як збитків, так і прибутків.

4. В основі розподілу зовнішнього фінансового ризику на його підвиди повинні бути покладені види фінансових операцій. З позиції цього критерію він розподіляється на: податковий, кредитний, процентний та валютний. Ризик ліквідності не пов'язаний з окремим видом фінансових операцій, але він є їх прямим наслідком і носить спекулятивний характер. Не зважаючи на свою фіктивність, ризик ліквідності треба кваліфікувати як фінансовий. З цією метою

його треба розділити на «вузький» ринок ліквідності (ризик конвертації), що полягає у можливості зміни реальної вартості активу в процесі здійснення фінансових операцій. Рівень його може бути визначений аналізом статистичних даних по співставних активах. Широкий ринок ліквідності має фіктивний характер і вимірюється системою показників, встановлених державою для додержання контролю і для підвищення ефективності контролю може бути доповнений критеріями, які класифікували б цей ризик за його рівнем.

5. Для закріплення позитивних тенденцій розвитку регуляторної політики відносно фінансових ризиків комерційним банкам слід визначити проходження складових етапів фінансової політики відповідно ризикам. Етапи наступні:

- 1) оцінка рівня ризику: для кількісної визначеності її слід використати наступні методи:
 - а) експертної оцінки;
 - б) статистичний;
 - в) нормативний;
 - г) рейтинговий.

Останній особливо важливий, бо в умовах нестабільності, нетипічності економічної ситуації коли неможливо створити великі динамічні ряди і досліджувати тренди, він дозволяє врахувати особливості банківської діяльності в Україні, уникнути проблеми вибору «еталонних» банків.

Розрахунки на основі рейтингових оцінок дозволяють уникнути великих масивів стандартних і тим самим підвищити динамічність методики. Це особливо відноситься до зовнішніх ризиків та ризику ліквідності.

- 2) Аналіз складових ризику:
 - а) виявлення факторів посилення ризиків;
 - б) ранжування значень показників, які засновані на аналізі бухгалтерської звітності позичальника;
 - в) обрахування окремих показників;
 - г) побудова аналізу на базі поєднання бухгалтерських звітів з індексним або статистичним методом.

3) Розробка методів запобігання ризикам включає:

- а) класифікації активів з позиції їх безпечності (так, оператори фондового ринку схильні вважати ОВДП як без ризиковий актив, однак через коливання відсоткової ставки та специфічні умови проведення первинних торгів ними процентний ризик існує);
- б) розробку інструментів запобігання ризикам (так, при обчисленні рівня процентного ризику його розрахунок, що запропонований НБУ як різниця між відсотками сплаченими і одержаними більш коректною є різниця між максимальною ціною придбання та мінімальною ціною продажу процентного інструменту)
- в) визначення засобів запобігання ризикам (сплата втрат, страхування, розподіл ризику між співучасниками).

4) Надання пропозицій державній регуляторним органам.

6. Державні регуляторні органи особливу увагу повинні приділити забезпеченню дієвого нагляду на основі консолідованого обміну ризиків відповідно міжнародних стандартів. Особливу увагу надати впливу на рівень процентного ризику по цінних паперах недержавних елементів інформаційного контуру, бо вплив стає тим більшим, чим більш активним стає сам фондовий ринок. Справа державного контролю, принаймні, сортування інформації, що може вплинути на вартість цінного паперу набуває першочергового значення.

7. Втручання державних органів тим більш важливо, оскільки для оцінки рівня зовнішніх ризиків та ризику ліквідності не можуть бути використані показники, що вважаються стандартними для банківських установ країн з розвинутою ринковою економікою. Причиною такої несумісності є різниця організації та схем діяльності вітчизняних та зарубіжних банків. Тому треба використовувати відносні показники, розраховані на базі абсолютних даних бухгалтерського обліку вітчизняних банків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7.12.2001 р. №2121-III // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. 2001. Вип. 1 С. 3. Редакція від 29.07.2023, підстава - 3249-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
2. Постанова НБУ. Про затвердження Змін до Положення про порядок регулювання діяльності банківських груп 31.12.2021 № 163. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0163500-21#Text>
3. Постанова НБУ. Про затвердження Положення про порядок визначення банками України мінімального розміру ринкового ризику від 30.12.2021 № 162. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0162500-21#Text>
4. Постанова НБУ. Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 16 грудня 2021 року № 142. Від 30.12.2021 № 160 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0160500-21#Text>
5. Постанова НБУ. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні від 29.12.2021 № 159 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0159500-21#Text>
6. Постанова НБУ. Про внесення зміни до Положення про організацію готівкового обігу і ведення емісійно-касових операцій у банківській системі в особливий період від 08.11.2023 № 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0141500-23#Text>
7. Постанова НБУ. Про затвердження Положення про встановлення критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від здійснення діяльності учасниками ринку небанківських фінансових послуг, їх суспільна важливість від 08.11.2023 № 143 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0143500-23#Text>
8. Постанова НБУ. Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу від 03.11.2023 № 140. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0140500-23#Text>
9. Постанова НБУ. Про внесення зміни до постанови Правління Національного

- банку України від 24 лютого 2022 року № 22 від 01.11.2023 № 139 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0139500-23#Text>
10. Постанова НБУ. Про внесення змін до Положення про процентну політику Національного банку України від 26.10.2023 № 136 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0136500-23#Text> .
 11. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Навчальний посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 2019. 278 с.
 12. Аналіз діяльності комерційного банку: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів за спеціальністю «Банківський менеджмент» / За ред.. проф. А.М. Герасимовича. Житомир: ПП. «Рута», 2015. 384с.
 13. Арістова А .Методика оцінювання фінансового результату банку // Банківська справа. 2019. № 2. С.48-51.
 14. Аленичев В.В. Валютные риски в России и за рубежом // Страховое дело. 1993. № 2. С.37-44.
 15. Аленичев В.В. Страхование экспортных коммерческих кредитов // Финансы. 1993. № 9. С.55-60.
 16. Бакун П. Методика моделювання обсягу активів комерційного банку // Банківська справа. 2019. № 3. С.50-56.
 17. Балахнічова Л.М. Фінанси, гроші та кредит. Херсон: МУБіП, 2021. 386с.
 18. Банківська справа: Навчальний посібник / За ред.. проф. Р.І. Тиркала. Тернопіль: Карт-бланш, 2015 314с.
 19. Банківські операції: Підручник / За ред. А.М. Мороза К.: КНЕУ, 2014. 384 с.
 20. Банківській менеджмент: Навчальний посібник / О.А. Кириченко, І.В. Гіленко, С.Л. Роголь та ін.; за ред.. О.А. Кириченка. 3-те вид., перероб. і доп. К.: Знання-Пресс, 2019. 438с.
 21. Батковский В.А. Рейтингова оцінка діяльності банків. *Фінанси України*. 2021. №5. С.215-151.
 22. Бойко Є. Лізинг як альтернативне джерело фінансування інвестицій // Вісник Національного банку України. 2019. № 10. С. 69.
 23. Болгарін І. Обов'язкові резервні вимоги для банків // Вісник НБУ. — 2014. —

- № 10. — С. 10.
24. Васюренко О., Азаренкова Г. Управління ліквідністю банку з погляду швидкості зміни його фінансових потоків. *Банківська справа*. 2020. №1. С.60-63.
 25. Васюренко О., Федосік І. Ресурсний потенціал комерційного банку. *Банківська справа*. 2019. № 1. С.58-64.
 26. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посібник. 3-тє вид., стер. К.: Т-во «Знання», КОО, 2019. 255с.
 27. Верхоглядова Н. Оцінка й підходи к управлінню банківськими ризиками. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 10. С. 8.
 28. Вітлінський В. Концепція стратегії зовнішніх ризиків. *Банківська справа*. 2020. №4 С.20.
 29. Вожжов А., Попова Н. Інвестиційне кредитування комерційних банків: зміст і вимоги до формування ресурсної бази. *Банківська справа*. 2020. № 1. С.73-76.
 30. Волохов В. Структура зобов'язань комерційних банків як фактор ефективності їх кредитних операцій. *Вісник Національного банку України*. 2019. № 8. С. 45-46.
 31. Волошин І. Банківські моделі та режим ліквідності. *Вісник Національного банку України*. 2019. № 7. С. 27-30.
 32. Волошин І. Розрахунок резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями. *Вісник НБУ*. 2014. №9. С.61.
 33. Вступ до банківської справи / За ред. Савлука М.І., Мороза Н.М. К.:Лібра, 1998. 344с.
 34. Галицька Е., Висоцька Л. Удосконалення системи показників ліквідності комерційних банків. *Банківська справа*. 2019. № 2. С.19-25.
 35. Гласюк В. Практичні аспекти визначення обсягу кредиту, що надається під заставу. *Вісник НБУ*. 2020. № 8. С. 15.
 36. Глущенко В., Васюренко Л. Інвестиційна програма: економічна природа та сутність. *Банківська справа*. 2020. № 2. С.49-54.
 37. Голуб В. Концептуальні підходи до управління проблемними кредитами в

- комерційних банках. *Вісник НБУ*. 2021. № 2. С. 56.
38. Граділь А. Операції комерційного банку з облігаціями та їхній вплив на ліквідність. *Банківська справа*. 2015. № 5. С.31-34.
39. Граділь А.І. Податковий ризик у банківській діяльності. *Бізнес-навігатор*. 2019. №7-8. С. 62-65.
40. Граділь А. Підвищення рівня ліквідності комерційного банку шляхом управління залишками грошових коштів на рахунках клієнтів. *Банківська справа*. 2019. № 1. С.20-22.
41. Граділь А.І. Еволюція категорії економічного ризику в економічній теорії. *Бізнес-навігатор*. 2021. №6. С.34-37.
42. Граділь А.І. Сутність проценту за кредит в сучасних умовах. *Бізнес-навігатор*. 2021. №5. С.58-63.
43. Гроші та кредит: Навч.-метод. посіб. для самостійного вивчення дисципліни / За ред. М.І. Мируна К.: КНЕУ, 2014. 76 с.
44. Гроші та кредит: Підручник / За ред. Б.С. Івасіва К.: КНЕУ, 2015. 402 с.
45. Гумен І., Єрмолінський А. Ризики і ліміти міжбанківського кредитування // *Вісник Національного банку України*. 2019. № 8. С. 16-19.
46. Гуцал І. Мотиваційні фактори у забезпеченні ефективності кредитування // *Банківська справа*. 2019. № 3. С.38-45.
47. Дзюблюк О. Проблеми підвищення ефективності кредитних операцій комерційних банків. *Фінанси України*. 2014. № 9. С. 55.
48. Дзюблюк ОД. Оцінка ефективності кредитних вкладень комерційних банків. *Фінанси України*. 2020. № 9. С. 149.
49. Дмитренко М. Управління ризиками в комерційних банках. *Вісник НБУ*. 2019. № 9. С. 23.
50. Довгоруку П. Методи оцінки зовнішніх ризиків в банках. Інформаційний бюлетень Міністерства статистики України. 2015. № 11-12. С. 24.
51. Долінський Л. Імовірнісне моделювання кредитного ризику непогашення опротестованого векселя солідарними боржниками. *Банківська справа*. 2019. № 3. С.70-76.

52. Заруцька О., Коваленко В. Тенденції ціноутворення банківського процентного продукту. *Вісник Національного банку України*. 2019. № 8. С. 36-38.
53. Іванова Т. Ризики за активними операціями комерційного банку і його прибутковість. *Вісник НБУ*. 2020. № 12. С. 40.
54. Камінський А. Дохідність і ризик на нових європейських ринках акцій. *Банківська справа*. 2019. № 1. С.65-80.
55. Кігель В. Про визначення оптимального кредитного портфелю банку в умовах ризику неповернення коштів позичальниками. *Вісник Національного банку України*. 2020. № 1. С. 15-16.
56. Клименко Т. Кредитна діяльність комерційних банків України. *Економіка України*. 2014. № 3. С. 34.
57. Кот Л. Перспективи розвитку окремих напрямків кредитування в Україні. *Банківська справа*. 2020. № 2. С.71-77.
58. Кредитний ризик комерційного банку: Навчальний посібник / В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоівалинко; За ред.. В.В. Вітлінського . К.: Т-во «Знання». КОО, 2014. 251с.
59. Крупка М.І. Роль системи ризиків у забезпеченні стабільності комерційних банків України. *Фінанси України* . 2021. №9. С.100-105.
60. Кручок С. Кредитна ставка як індикатор кредитних ризиків// *Банківська справа*. 2019. № 1. С.6-10.
61. Лагутін ВД. Кредитування: теорія і практика: Навч. посіб. К.: Знання, 2014. 215 с.
62. Литвин Н. Методика комплексного аналізу валютних операцій комерційних банків // *Вісник Національного банку України*. 2019. № 8. С. 34-35.
63. Макогон Ю.В., Ляшенко В.И., Рухляди В.И. Международные фондовые индексы. Донецк, 1995. 50 с.
64. Матвієнко І.І. Застава як засіб забезпечення банківських кредитів. *Банківська справа*. 2020. № 5. С. 45.
65. Міхельс В., Вахович І. Визначена першочерговість сплати відсотків за кредит джерело їх перевищення. *Банківська справа*. 2020. № 1. С.47-54.

66. Міщенко В., Слов'янська Н., Криклій О. Роль та місце реінжинірингу в сучасному банку. *Банківська справа*. 2020. № 3. С.3-8.
67. Сусіденко В. Принципи банківського кредитування: зміст і реалізація в умовах перехідної економіки. *Банківська справа*. 2019. № 3. С. 37.
68. Сусіденко В. Теоретико-методологічні аспекти визначення ефективності кредитної діяльності. *Вісник КДЕУ*. 2020. № 2. С. 28.
69. Тиркало Р.І., Щибиволок З.І. Фінансовий аналіз комерційного банку: основи теорії, експрес-діагностика, рейтинг: Навч. посіб. К.: Слобожанщина, 2021. 236 с.
70. Шевченко Р.І. Банківські операції: Навч. посіб. для самостійного вивчення дисципліни. К.: КНЕУ, 2014. 289 с.
71. Шелудько В.М. Фінансовий ринок. К.: Знання, 2019. 535с.
72. Юхименко П. Трансакційні витрати у здійсненні банківських розрахунків // *Банківська справа*. 2020. № 1. С.55-59.

Додаток А

Класифікація банківських ризиків

КРИТЕРІЇ	РИЗИКИ
<i>Внутрішні</i>	
	* кредитні * процентні * валютні * ринкові * фінансових послуг * інші
1. сфера дії ризиків	Зовнішні (міжнародні, країні, республіканські, регіональні)
	* страхові * стихійних лих * правові (законодавчі)
	* конкурентні * політичні * соціальні * економічні * фінансові * ризики перекладу * організаційні * галузеві * інші
<i>Кредитоспроможність клієнта</i>	
2. Склад клієнтів банку	* дрібного * середнього * великого
<i>Загальні</i>	
3. Масштаби ризиків	* клієнта * банку
<i>Частки (від окремих операцій)</i>	
4. Ступінь (рівень ризику)	* повні * помірні * низькі
5. Розподіл ризиків у часі	* минулі (ретроспективні) * поточні * майбутні (перспективні)
6. Характер обліку операцій	* балансові * забалансові
7. Можливість регулювання	* відкриті * закриті

Додаток Б
Граничні значення показників зовнішніх ризиків і ризику ліквідності по групах

Назва показника	Нульовий ризик	Мінімальний ризик	Нормальний ризик	Значний ризик	Максимальний ризик
Кредитний ризик					
1. Рентабельність капіталу	1.00 і вище	0.76-0.99	0.51-0.75	0.28-0.50	до 0.27
2. Рентабельність активів	0.09 і вище	0.07-0.08	0.05-0.06	0.03-0.21	до 0.02
3. Коефіцієнт фінансового ризику	19.33 і вище	14.69-19.32	10.21-14.68	5.38-10.03	до 5.37
4. Норма боргу на власні кошти	до 0.95	0.96-1.72	1.73-1.23	1.24-1.37	1.38 і вище
5. Рентабельність чистих активів	0.09 і вище	0.07-0.08	0.05-0.06	0.03-0.21	до 0.02
Ризик ліквідності					
1. Вага чистих активів в активах	0.95 і вище	0.88-0.94	0.81-0.87	0.72-0.80	до 0.71
2. Вага високоліквідних активів в активах	0.36 і вище	0.25-0.35	0.19-0.24	0.08-0.15	до 0.07
3. Вага високоліквідних активів у чистих активах	0.40 і вище	0.28-0.39	0.19-0.27	0.1-0.21	до 0.09
4. Коефіцієнт загальної ліквідності	1.38 і вище	1.24-1.37	1.21-1.23	1.06-1.20	до 1.05
5. Коефіцієнт чистої ліквідності	1.11 і вище	1.06-1.10	1.01-1.05	0.92-1.00	до 0.91
6. Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0.41 і вище	0.29-0.40	0.20-0.28	0.11-0.19	до 0.10